

П'ЯТІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

Харків
1999

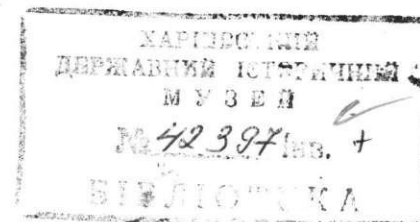
79

Міністерство культури і мистецтв України
Управління культури Харківської облдержадміністрації
Харківський історичний музей

**П'ЯТИ
СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ**

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«Музей: історія і проблеми сьогодення»

14 травня 1999 р.

Харків 1999

УДК 930.26+006.90+908
ББК 79

П'яті Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції «Музей: історія і проблеми сьогодення». - Харків: видавництво ХДАДТУ, 1999. - 80 с.

До збірника увійшли тези доповідей і повідомлень з проблем музейної справи та краєзнавства співробітників музеїв, вчених вузів, краєзнавців м. Харкова, які брали участь у науковій конференції «Музей: історія і проблеми сьогодення», що проходила в рамках V Сумцовських читань у Харківському історичному музеї.

Видання розраховане на музейних фахівців, істориків, працівників культури, студентів вищих навчальних закладів, учнів середніх шкіл та краєзнавців.

Друкується за рішенням науково-методичної ради Харківського історичного музею, протокол № 6 від 28 травня 1999 р.

Упорядник О.Д.Івах.

Рецензенти:

С.М.Куделко, Заслужений працівник культури України, кандидат історичних наук, професор (Харківський державний університет);

С.І.Посохов, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету (Харківський державний університет).

ISBN-966-7427-73-0

© Харківський історичний музей, 1999
61003 Харків, вул. Університетська, 5

ХАРКІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ: ІСТОРІЯ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

А.А.Янковський, директор Харківського історичного музею

Харківський історичний музей займає гідне місце в системі музейних закладів України. Окремі його колекції були започатковані ще у зібраннях художньо-промислового музею, створеного у 1886 році. Нинішній заклад веде свій родовід від Музею Слобідської України ім.Г.С.Сковороди, заснованого у січні 1920 р. У 30-40 роки він зазнав декілька реорганізацій, внаслідок чого змінювалися назва і профіль музею. У період Великої Вітчизняної війни чимало його цінних колекцій та збірок було втрачено, але уже через місяць після визволення Харкова від фашистських загарбників музей прийняв перших відвідувачів. Згодом, завдяки сумлінній праці кількох поколінь музейних працівників, він перетворився на провідний заклад культури, центр науково-методичної та пам'яткоохоронної роботи у східному регіоні.

Нинішнє покоління музейних працівників прагне гідно продовжувати традиції своїх попередників і має теж на своєму рахунку певні здобутки. Так, у складних умовах переїзду до будинку по вулиці Університетській, 5, співробітники музею, навіть не чекаючи закінчення передислокації, розпочали роботу і власними силами створили у новому приміщенні виставку "Харків. 1941-1943 рр.", де представлено понад 800 оригінальних предметів, багато з яких демонструється вперше. У нових умовах роботи колективу одним з найважливіших напрямів стала виставкова робота. За цей час у музеї та за його межами підготовлено 8 виставок.

Визначною подією стала участь співробітників у роботі 1-го Московського міжнародного фестивалю "Інтермузей-99", яка була відзначена дипломом "Співдружність-1999".

Для популяризації своїх колекцій музей використовує нові різноманітні форми, беручи участь у таких спеціалізованих виставках, як "Продекс" у спортивному комплексі Харківського політехнічного університету, "ПродЕкспо-98" та "БудЕкспо-98" у Палаці спорту, "Освіта Харківщини" у Харківському технічному університеті радіоелектроніки, "Історія моєї родини" у будинку культури Харківського тракторного заводу та ін.

У основі всіх напрямків діяльності музею лежить науково-дослідна робота, що здійснюється за двома напрямками: дослідження музезнавчої та краєзнавчої тематики і атрибуція музейних колекцій. Тільки у минулому році та за I квартал цього року науковими співробітниками музею були підготовлені 64 наукові розробки і публікації. Результатом наукової атрибуції музейних колекцій стало написання за цей же період 3919 уніфікованих паспортів. 3830 уніфікованих паспортів введено до бази даних.

Продовжується робота з наукового комплектування фондів. У фонди музею за минулий рік та I квартал цього року надійшло 2584 музейних предмети.

Колектив докладав значних зусиль для подальшого удосконалення культурно-освітньої роботи. Не дивлячись на демонтування основної експозиції музею, він продовжує користуватися популярністю у відвідувачів. Тільки за минулий рік і I квартал цього року тут побувало 93785 харків'ян і гостей міста. Значною мірою роботі з організації відвідувачів сприяло проведення у музеї та за його межами маркетингових досліджень.

Підготовлені документи з розширення платних послуг для населення. З метою популяризації музейних заходів постійно підтримуються зв'язки з провідними державними та комерційними каналами на телебаченні та радіо, з редакціями газет та журналів. Були випущені афіша, рекламні листівки і проспекти, буклет, календарики, прес-релізи про нові виставки, масові заходи та інші види музейної діяльності. Встановлені зв'язки і започатковане співробітництво з німецькою кіностудією "Рenate Стегмюллер" і англійською телерадіокомпанією TW по створенню кіно- і телепродукції.

Музей є науково-методичним і пам'яткоохоронним центром області. Цього року вперше на базі музею були проведені заняття обласних курсів підвищення кваліфікації директорів державних музеїв області.

Сьогодні перед музейними співробітниками час поставив нові важливі завдання. З метою відродження та збереження духовної спадщини українського народу, подальшого розвитку історичного краєзнавства основну увагу потрібно зосередити на продовженні вивчення "білих плям" в історії краю, актуальних проблем і тем, пов'язаних з маловідомими подіями і явищами історії та культури Слобожанщини, проведенні біографічних досліджень видатних земляків

та ін. Ця робота повинна базуватися на основі архівних документів, новітніх наукових розвідок, музейних зібрань.

Відповідно до планів наукового комплектування фондів потрібно активізувати цілеспрямований збір предметів музейного значення з усіх періодів історії, використовуючи проведення наукових експедицій та відряджень, поточне комплектування, роз'яснювальну та організаційну роботу, спрямовану на збільшення надходжень до музею. Необхідно також продовжити роботи з створення комп'ютерного банку даних на музейну колекцію і організацію серверу "Інтернет" у музеї.

Результатом вищеназаної роботи повинна стати нова повнопрофільна експозиція з історії Харківщини з найдавніших часів до наших днів.

У науково-освітній роботі потрібно наполегливо працювати над подальшим удосконаленням музейної педагогіки та значно більше уваги надавати формам роботи з дорослим населенням, організації проведення сімейного відпочинку та інших форм роботи. Значну допомогу у розширенні кола відвідувачів музею, з урахуванням віку, освіченості та інтересів аудиторії мають надати маркетингові дослідження, проведення яких повинно стати регулярним у відповідності з спеціально розробленим планом.

Серйозні питання стоять і перед адміністративно-господарчою частиною музею. Найголовніші з них - продовження робіт з пристосування приміщень колишнього ломбарду під музей та будівництво фондосховища.

Всі вищеназвані завдання потребують наполегливої праці. Колектив музею, незважаючи на існуючі фінансові проблеми, повинен докласти зусилля і забезпечити їх успішне виконання.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МУЗЕЙНЫХ ЭКСПОЗИЦИЙ И ЗАДАЧИ ХАРЬКОВСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО МУЗЕЯ

С.М.Куделко, заслуженный работник культуры Украины, кандидат исторических наук, профессор Харьковского государственного университета, С.И.Посохов, кандидат исторических наук, доцент, декан исторического факультета Харьковского государственного университета

Современная музейная экспозиция характеризуется такими чертами как демократизм (открытый доступ к экспонатам, непосредственная связь между создателями экспозиций и посетителями музея, отказ от назидательности и излишней дидактики), подчеркнутый индивидуализм и неповторимость, современный дизайн, учитывающий изменившиеся эстетические принципы. Характерным примером современной экспозиции может служить экспозиция Бобура (центр имени Жоржа Помпиду, Париж), где произведения искусства прошлого и настоящего расположены в хронологическом порядке без оценки и объяснений, что дает возможность посетителям самим выбрать то, что им нравится без оглядки на авторитет ("прославленный" и т.д. и т.п.). Не меньший интерес представляет опыт создания экспозиций других ведущих музеев различных стран как Запада, так и Востока.

Харьковский исторический музей (ХИМ) - один из крупнейших музеев Украины данного профиля - также накопил значительный опыт создания как постоянных, так и временных экспозиций. Однако сегодня поиск новых форм организации экспозиции, ее современной идеологии, совпал с глубоким методологическим кризисом исторической науки, общества в целом, что является негативным фоном для его успешного завершения. Отсутствие общепринятой концепции исторического развития, социально-экономическая нестабильность (которая всегда чревата политической нестабильностью), порождает у значительной части музейных работников Украины желание заменить постоянные экспозиции выставками. На этот путь толкают музеи и быстро формирующиеся рыночные отношения. На наших глазах в экспозициях постсоветского пространства происходит сдвиг от акцентированного реализма (признак "стабильности") к сенсационности, как в подаче

материала, так и в его отборе (признак "неустойчивости"). Видимо, от этого сегодня не уйти, но сопровождающие этот путь потери должны быть сведены к минимуму.

Предстоит еще разобраться и с потребителями экспозиций. Сегодня это, прежде всего, так называемый "средний класс". Не будучи таковым в своем материальном бытии, этот большой слой граждан, репрезентированный прежде всего интеллигенцией, уже обладает (в основном благодаря средствам массовой информации) психологией "среднего класса". Таким образом, следует учитывать завышенную самооценку и притязания этой категории посетителей, которая становится основным контингентом среди посещающей музей публики.

В музеях Украины явно обнаружилась тенденция подчинять содержание экспозиции форме (это характерно, например, для некоторых разделов Музея истории медицины, музея Косой капонир и др.), с другой стороны, этой тенденции противостоит стремление большей части музейных работников сохранить прежнюю музейно-событийную схему построения экспозиции. Недостатком в первом случае является неоправданный волюнтаризм ("а я так вижу"), во втором - посетитель скован весьма жестко заданными параметрами экспозиции (она выступает дидактико-однозначной). И в том, и в другом случае желательный эффект экспозиции остается недостижимым.

Для Харьковского исторического музея важное значение имеет переоценка здания бывшего ломбарда как нового помещения музея. От резко негативной оценки музейные сотрудники постепенно перешли к раскрытию его экспозиционного потенциала (который нам представляется весьма значительным). При этом известную сложность создают радикальные изменения в области эстетики, которые предписывают интерьеры, вступающие в явный диссонанс с экстерьером. Само собой разумеется, что пространственное и идейно-смысловое решения должны быть в единстве, к тому же достичь этого нужно при весьма ограниченных средствах. Последнее обстоятельство диктует необходимость создания возможно более долговременной экспозиции. Хотя полезность постоянных экспозиций, как уже говорилось, можно оспаривать (из-за невозможности последних показать жизнь, историю в развитии и движении, релятивизм выставок несет еще большее зло распыленности и фрагментарности, зыбкости и сиюминутности). Однако же временные выставки могут и должны рассматриваться как путь

створення цільної експозиції.

На рубежі століть перед Харківським історичним музеєм стояли непрості задачі, вирішити їх можна було тільки об'єднавши зусилля всіх зацікавлених сторін. Відкриття в 1998 р. двох залів, присвячених Великій Вітчизняній війні на Харківщині, переконує в тому, що колектив музею має більший творчий потенціал, йому під силу знаходити правильні рішення в складних умовах.

СВЯТА, ОБРЯДИ ТА ЗВИЧАЇ СЛОБОЖАН (XIX – поч. XX ст.)

М.З.Бердута, кандидат історичних наук, доцент Харківського державного університету

На Слобожанщині, що почала заселятися з кінця XVI ст., протягом XVII ст. з'явилися такі міста, як: Харків, Суми, Богодухів, Зміїв, Ізюм та ін. Основну масу переселенців склали українці, а також росіяни.

Важливою складовою їх життя було громадське дозвілля, свята, обряди та звичаї. Дослідження цих питань, особливо на етапі відродження національної самосвідомості, дає змогу відновити як загальнонаціональні, так і місцеві народні традиції окремих етнографічних районів. Духовна культура слобожан обмежувалася, у значній мірі, релігійною сферою. Відвідання церкви вважалося обов'язком кожного селянина. Тут вони мали можливість поспілкуватися, почути останні новини. Часто місцем дозвілля слобожан були також базари, ярмарки, корчма. Молодь спілкувалася на "вулиці", "вечорницях", "досвітках". Тут вони краще пізнавали один одного, підбирали собі пару для майбутнього сімейного життя.

На Слобожанщині відзначали всі найважливіші свята Православної церкви. Лише культу Богородиці було присвячено 262 свята на рік. Так, зимовий цикл свят та обрядів розпочинався з Різдвяних свят. Церква надавала і надає сьогодні цьому святу виняткового значення, називаючи його "матір'ю" всіх свят", "другою Пасхою" і відвела йому у своїх богослужіннях 12 днів. У останній день Різдва – 19 січня – селяни відзначали свято Водохрещі, 15 лютого – Стрітіння, 24 лютого – Власія.

До весняного циклу народного календаря відноситься одне із великих свят, що відзначали слобожани – Благовіщення (7 квітня). У

цей день, як казали, "птахи гнізда не роблять, а дівчина коси не заплітає". Пасхальний цикл розпочинався з масляної або масниці. На масницю відбувалися обряди проводу зими й зустрічі весни. На Україні в цей день готували вареники, а на Слобожанщині ще і млинці (як у росіян). У останній день масниці неодруженим хлопцям і дівчатам "в'язали колодку" (шматок дерева, платок, стручку), вимагаючи від них викуп.

Після масляної наступав 40-денний великий піст. Припинялися всі розважальні зустрічі молоді. На останньому тижні перед Великоднем слобожани відзначали вербну суботу чи неділю та "чистий" четвер. Головним змістом цих обрядів було очищення.

Головним весняним святом був Великдень – це перша неділя після повного місяця, що настає за весняним рівноденням (період з 9 березня по 8 травня).

На сьомому тижні (50 день) після Великодня слобожани відзначали свято Трійці (зелені святки). Прикрашали хату і подвір'я клеченням, на Сумщині його називали "глетченням", "квітчанням". 7 липня молодь відзначала одне із найпоетичніших свят – Івана Купала. Селяни також зберігали давні обряди, пов'язані з народженням дитини, одруженням та смертю.

Отже, святково-обрядова сфера як органічна частина духовного життя слобожан ґрунтувалася на одержаних в спадщину від попередніх поколінь кращих народних традиціях. Тут, як і в інших етнографічних районах України, спостерігалися переплетіння давньої язичеської обрядовості з християнськими традиціями. Однак, у слобожан були і свої особливості. Тут, порівняно з іншими районами України, раніше зникли елементи старої обрядової системи, форми і характер проведення свят.

М.Ф.СУМЦОВ ЯК СКОВОРОДИНОЗНАВЕЦЬ

Д.М.Дудко, кандидат історичних наук, ст. науковий співробітник Літературно-меморіального музею Г.С.Сковороди

Сковородинознавчі дослідження М.Ф.Сумцова розпочалися наприкінці 1870-х рр. У 1886 р. він вперше опублікував цінне джерело – "Жизнь Григория Сковороды" М.І.Ковалинського. У змістовній передмові

дослідник, не вважаючи Сковороду масоном, відзначив у мислителя ряд спільних з масонством рис (захоплення Біблією, містичне її тлумачення, прагнення до морального вдосконалення людини і суспільства), особливо з українським масоном Гамалією. У той же час Сумцов зазначив тісний зв'язок Сковороди з українською культурою (середньовічною і народною), демократизм, антикріпосництво, життєлюбство просвітителя.

У 1894 р. М.Ф.Сумцов взяв активну участь у підготовці зібрання творів Сковороди, готував популярну книгу про мислителя. У "Короткому нарисі історії Харківського університету" (1906) дослідник показав велику роль Сковороди, цієї "мандрівної академії або університету", та його друзів і учнів у створенні університету в Харкові.

У ряді робіт (починаючи з 1892 р.) Сумцов розкриває фольклорні джерела творчості Сковороди, а також тісний зв'язок її з староукраїнською культурою XVI-XVII ст. (І.Вишенський, А.Радзивилівський та ін.), "останньою розкішною квіткою" якої і став Сковорода. Цей зв'язок виявляється в алегоричному тлумаченні Біблії, християнсько-античних паралелях, літературних формах (діалог, байка) та ін. Зазначається також вплив на Сковороду античних та біблійних традицій, патристики, німецького містицизму. Показаний вплив Сковороди на українську літературу нового часу (Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Шевченко).

Заперечуючи спочатку вплив Сковороди на формування української літературної мови, дослідник пізніше характеризував мову Сковороди (особливо поетичну) як прогресивний етап у наближенні української книжної мови до народної.

Досліджуючи філософію Сковороди (у незавершеному творі з історії української філософії), Сумцов співставляє українського мислителя з філософами: староукраїнськими (Г.Смотрицький, Дм.Ростовський-Туптало), російськими (О.Герцен, Л.Толстой), західно-європейськими (Д.Вовенарг, А.Ам'ель, Е.Ренан). Світогляд Сковороди характеризується як релігійний і водночас антиклерикальний, гуманістичний, раціоналістичний, підкреслюється роль "філософії серця". Дослідник дав відсіч В.Ернові, який, не знаючи і не поважаючи України та її народу, відривав Сковороду від української культури, оголошував його суто російським філософом.

Таким чином, Сумцов (всупереч поширеному погляду на Сковороду як на відірваного від народу елітарного містика-космополіта)

переконливо розкрив органічний зв'язок творчості Сковороди з Україною, її народом, історією та культурою. Його погляд на Сковороду був всебічним, об'єктивним та історичним. У той же час полемічним перегином у Сумцова було повне заперечення зв'язку Сковороди з російською філософією. Адже твори Сковороди вивчали і популяризували, розвивали його думки мислителі не лише українські, а й російські (Л.Толстой та ін.) та молдавські (О.Хиждеу). Тому було б доцільно ставити питання про належність творчості Сковороди не лише українській, але й загальноросійській культурі.

М.Ф.СУМЦОВ – ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК ТРАДИЦІЙНОЇ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ

І.В.Щербіна, аспірантка Харківської державної академії культури

Традиційна весільна обрядовість є складовою культури українського народу. Вона являє собою великий національний здобуток, який має значну самостійну естетично-педагогічну цінність і не втрачає своєї вагомості на всіх етапах розвитку нації. Завдяки своїм соціально-юридичним функціям, як обрядово-мистецький комплекс, вона виявилася більш життєздатною і більш ніж інші обряди лишилася в пам'яті людини. Її трансформація та втрата первісної сутності, як ритуалів у цілому, так і складових, зокрема атрибутів та музично-пісенного супроводу, стали предметом дослідження у багатьох розвідках, починаючи з кінця XVIII ст. І все ж таки, ця галузь української культури на сьогодні залишається недостатньо розробленою.

Вперше науковий підхід до розгляду окремих елементів слов'янської обрядовості зробив О.О.Потебня. У своїх працях він заклав фундамент щодо пояснення як ритуальних атрибутів, так і аналізу поетичного тексту обрядових пісень, широко використовуючи окремі елементи весільної обрядовості як найяскравіші зразки для розкриття того чи іншого питання. Але спеціальним дослідженням весільної обрядовості він не займався.

Наукове вивчення саме українського весілля першим розпочав професор М.Ф.Сумцов. Йому належить пріоритет у виявленні та підкресленні ритуального характеру використання хатнього простору, з'ясування

ритуальної функції предметів домашнього вжитку, одягу та їжі; дослідження ролі і значення (символічного, морально-правового) хліба у сімейних обрядах та календарних святах українців, яке і досі не стало предметом окремого наукового дослідження [Мандебура О.С. Проблеми української етнографії в науковій спадщині Миколи Сумцова. – К., 1997. – С. 5].

Праці М.Ф.Сумцова мають комплексний характер. У них розглядаються проблеми походження та значення складових весільної обрядовості, дається систематизація весільних ритуалів по розділах з юридичного, історичного, а також міфологічного поглядів на ті чи інші події, одночасно проводяться паралелі з весільними обрядами інших народів Західної та Східної Європи. Він першим визначив цінність матеріалів щодо описів весільної обрядовості на Слобожанщині і підкреслив необхідність їх використання при проведенні фахового комплексного дослідження [Сумцов М.Ф. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка. – Х., вид. Союз Харківського Кредитного Союзу Кооперативів, 1918. – С. 9, 90-94].

Слід підкреслити, що саме Миколі Сумцову у світовій етнографії належить пріоритет у розробці та класифікації весільного обряду. Його праці стали підручником, енциклопедією, міцним ґрунтом для наукової розробки у галузі слов'янської фольклористики при розгляді того чи іншого питання, що належить до вивчення не тільки весільного обряду, а й культури і побуту народу взагалі.

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У НАУКОВОМУ ТА АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНЬОМУ ПРОЕКТУВАННІ МУЗЕЙНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ НАУКОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ З ДОЖОВТНЕВОЇ ІСТОРІЇ КРАЮ (IX ст. – 1917 р.)

В.М.Яковлев, завідувач відділу Харківського історичного музею

У зв'язку з переїздом Харківського історичного музею у нове приміщення були демонтовані стаціонарні експозиції з історії краю (IX ст. – 1917). Саме з огляду на цей факт, однією з нагальних проблем сьогодення є побудова нової експозиції з історії Харківщини. Вона покликана стати наочним посібником з історії рідного краю, поглибити знання з історії Харківщини, дати ґрунт для національно-культурного відродження нашого народу.

В основу проектної документації (наукової концепції, тематико-експозиційного плану) на музейну експозицію з історії Харківщини, над якою працюють науковці музею, покладено останні досягнення вітчизняної історіографії взагалі й історичного краєзнавства зокрема.

Останнім часом ряд найважливіших, вузлових проблем з історії України (IX ст. – 1917) зазнали кардинального перегляду і оцінюються зараз по-іншому. Серед них:

1. Сучасні українські дослідники (М.Ф.Котляр, Я.Д.Ісаєвич) не схильні перебільшувати етнокультурну єдність давньоруської народності, бо, на їх думку, місцеві особливості у побуті, звичаях, мовних діалектах так і не були подолані у період існування Київської Русі. До того ж, саме Україна вважається безумовною спадкоємницею Київської Русі.

Ці питання актуальні і для історії краю, оскільки з другої половини X ст. більша частина території сучасної Харківської області входила до складу Давньоруської держави.

2. Розширилися хронологічні рамки Визвольної війни українського народу середини XVII ст. Відомі українські історики В.А.Смолій і В.С.Степанков вважають нижньою рубіжною датою Визвольної війни 1676 р.: капітуляцію гетьмана П.Дорошенка під стінами Чигирини у вересні 1676 р. Переяславська рада розглядається не як провідна межа, а лише як епізод Визвольної війни, що в подальшому

набув доленосного значення в історії України і Росії.

У прямому зв'язку з подіями Визвольної війни якраз перебуває масове заселення і освоєння території краю, за яким згодом закріпилася назва - Слобожанщина.

3. Період з кінця XVIII ст. і до початку XX ст. трактується як початок українського національного відродження. Колонізаторська політика царизму викликала в українському суспільстві дедалі наростаючу захисну реакцію, що проявилася у цілому комплексі подій і явищ, які свідчили про поширення і закріплення у масах національної свідомості, про активізацію українського національного руху, який набув спочатку культурницьких, а згодом і політичних форм.

Першим осередком сплеску національної свідомості українського народу стала саме Слобожанщина, а точніше Харків, у якому за ініціативою В.Н.Каразіна у 1805 р. було відкрито університет. З Харковом пов'язана діяльність таких видатних діячів українського культурного відродження, як Г.Ф.Квітка-Основ'яненко, П.Гулак-Артемівський, І.Срезневський, А.Метлинський, М.Костомаров та інші.

Отже, перед авторами майбутньої експозиції з історії Харківщини досить складне завдання: спираючися на досягнення сучасної історичної науки і музеології, музейними засобами показати, як в рамках загальних закономірностей еволюціонував наш регіон, а також виявити все те особливе, специфічне, характерне тільки для нашого краю в економічному, політичному і культурному житті, в ментальності слобожан.

НОВІ ПІДХОДИ ДО ПРОЕКТУВАННЯ ЕКСПОЗИЦІЇ З ІСТОРІЇ "РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ"

*В.К.Вохмянін, завідувач відділу Харківського історичного музею,
О.Л.Пенькова, науковий співробітник Харківського історичного музею*

Головні труднощі у пошуку підходів щодо сучасного висвітлення історії так званого "радянського періоду" об'єктивно обумовлені низкою причин, що, безумовно, впливатимуть на подальшу стратегію діяльності регіональних музеїв протягом найближчих років,

якщо не кількох десятиріч:

1) пов'язаний з обома суміжними до нього епохами, "радянський період" має найзначніший вплив саме на останню з них (тобто сучасну), визначаючи всі реалії існування й розвитку галузей державного, громадського, економічного та суспільного ладу;

2) у суспільстві досі не існує єдиного сприйняття "радянського періоду" - на відміну від попереднього (відокремлений значним часом від сучасності, він майже не має принципових розбіжностей у оцінках і тлумаченні, за винятком кількох подій та проблем). Особливо відчутним це стає на рівні загального буття, коли йдеться не про долю держави та народу взагалі, а про долю окремої особистості як складової їх частини;

3) незважаючи на суттєвий перегляд наукових підходів до аналізу й оцінки подій радянського часу у фундаментальній науці та різноманітних студіях, останніми роками "радянський період" - особливо повоєнні його часи - лишається якось поза історичною кон'юктурою (на відміну від силеску наукових досліджень кін. 1980 - поч. 90-х років). Це особливо відчувається на регіональному рівні, коли йдеться не про загальний аналіз процесів, а про конкретні події, конкретних осіб, про оцінку їх діяльності на рівні краю, міста, підприємства, установи чи окремого села. Тенденція помітно посилюється з наближенням до сьогодення;

4) з двох останніх ознак впливає й сучасний стан висвітлення "радянського періоду" регіональними музеями не лише України, а й Росії - на відміну від музеїв національних, які оперують висвітленням загальних процесів, новими, але вже сталими оцінками та загальновідомими особистостями історичного макрорівня. Досвід регіональних музеїв історичного профілю Лівобережжя, Сходу України та близького зарубіжжя свідчить, що більшість їх під різними приводами уникає торкатися подій повоєнних радянських часів.

Цілком зрозуміло, що, виходячи з існуючих у сучасній загальнодержавній українській історії наукових оцінок, спрямованість ідейного задуму регіональної експозиції "радянського періоду" має бути досить чіткою: "радянський період 1920-1991 років був періодом існування даного регіону (як і України взагалі) в межах тодішньої радянської наддержави за умов компартійно-радянського тоталітарного режиму".

Та чи можна розглядати регіональну історію радянських часів

у відриві, як щось цілком особливе? Найпродуктивнішим здається шлях визначення так званого "надзадуму", загальної ідеї, що проходить крізь усі три складові частини музейної експозиції (дорадянську, радянську та пострадянську) і визначатиме їх зміст і спрямованість.

Тож, у контексті усієї експозиції постає більш принципове питання: чи були випадковими 70 радянських років, багато в чому трагічних для України та її народу (відповідно й для кожного регіону та його населення як складової її частини)? Чи була простим винятком, гримасою історії концепція створення партійної наддержави на базі ідейної партії, що від 1917 року реалізовувалася у тодішній Росії?

Спираючись на дослідження сучасних науковців-політологів і фахівців-істориків, можна дійти висновку, що ні. Цілком ймовірно, що радянський період став лише новою, вкрай ідеологізованою формою прояву старих російських імперських традицій, що існували протягом століть. Різниця полягає лише в тому, що, за різних умов, ці імперські традиції цілковитого опанування нових територій підкріплювалися тими чи іншими "благородними" ідеями, актуальними для свого часу: об'єднання усіх давньоруських чи приєднання старокиївських земель, світової революції чи побудови світової комуністичної системи. Але наслідки, а часто й методи, майже завжди були однаковими. Саме так трактуються на історичному макрорівні складні та неоднозначні відносини між Росією та Україною різних часів.

Проте, якщо в суто теоретичному чи політологічному плані майже ніхто не ставитиме під сумнів правильність або принаймні слушність такого висновку, то в більш вузькому, практичному плані чи на побутовому рівні висновок цей викликає певні сумніви. Чи буде взагалі доречним і своєчасним висвітлення регіональних подій XVII-XX ст.ст. на щойно зазначеному ідейному обґрунтуванні? Ще й за складних сучасних зовнішньо- та внутрішньополітичних умов? Тим більше - у прикордонних з Росією східних регіонах України з відчутними наслідками русифікації і значним відсотком російського та російськомовного населення (Харківщина, Донеччина, Луганщина)? Чи достатньо зміцніла незалежна Україна і самовизначився її народ, щоб відверто задекларувати тут (на рівні окремої області, міста, району чи села) цю важку, але все ж таки, мабуть, правду? Чи настав час зробити у новостворюваних експозиціях наступний крок уперед: від зображення подій XVII-XIX століть, боротьби 1917-1920 років і жорстоких 20-30-х -

ще далі: до 1950-60-70-80-х років?

Відповісти важко...

У будь-якому випадку, при створенні "радянської" частини експозиції регіональні музеї спиратимуться на вже апробовані останніми роками в теоретичному і практичному плані базові принципи:

1) ґрунтовне, а головне - дійсно реальне, а не декларативне використання найважливіших принципів методології - історизму й об'єктивності, що дозволить подолати старі стереотипи зображення і водночас уникнути однобічності та злостувань, що стали прикметою української контрїсторії кінця 80- початку 90-х років;

2) уникання спрощених і схематизованих підходів, не обмежуючи життя регіону рамками виключно політичної і політизованої історії, щоб не збіднювати експозицію: адже в ній буде йтися про життя і долю як мільйонів людей взагалі, так і окремої особи - з усіма її злітами, успіхами і невдачами;

3) сповідування відвертості у розповіді, не підмінюючи аналітичного аналізу ідеологізованими оцінками;

4) привертання головної уваги до оригінальних музейних предметів - перш за все, з речових груп, йдучи від предмета і через предмет, з ретельною підбіркою якісного та влучного експозиційного матеріалу;

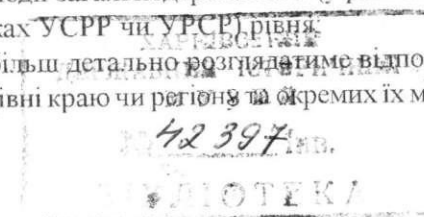
5) пріоритетність зображення подій, що відбувалися саме на регіональному рівні - в межах області та Східної України, зведення загального матеріалу до того найпринциповішого і найнеобхіднішого мінімуму, без якого не можна одержати повного розуміння перебігу та змісту місцевих подій;

6) збалансованість об'ємного речового та площинного фото- і документального матеріалу в межах єдиного експозиційного поясу з метою рівномірного розподілу уваги (без вихоплювання окремих фрагментів експозиції).

З огляду на це, виправданим стане членування експозиційного поясу на три різнорівневі складові підпояси:

а) *верхній*, що в межах необхідного висвітлюватиме окремими сплесками найголовніші події загальнодержавного (у рамках СРСР) чи республіканського (у рамках УСРР чи УРСР) рівня;

б) *середній*, що більш детально розглядатиме відповідні реалії подій, що відбувалися на рівні краю чи регіону та окремих їх місцевостей,

підприємств, закладів та установ;

в) *нижній*, суто предметний пояс, що складатиметься з речових музейних предметів відповідно до теми.

Таке членування відповідатиме показу різних рівнів життя відповідного часу, а саме: а) життя держави, б) життя краю, в) життя людини. Максимальна концентрація експозиційного матеріалу відбуватиметься у двох останніх рівнях, з плавними переходами.

СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕКСПОЗИЦІЙНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 20-30-х РОКІВ ХХ ст. У ХАРКІВСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕЇ

О.Г.Гень, науковий співробітник Харківського історичного музею

Сплеск демократизації і гуманізації всіх ланок культурного життя кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. значною мірою визначив сучасний розвиток культурно-освітніх закладів в Україні. Експозиційна діяльність музеїв здійснювалася на фоні зростання суспільного інтересу до вітчизняної історії, особливо до тих її складних і трагічних сторінок, що ретельно замовчувалися протягом тривалого часу. Проте вже сьогодні ми бачимо всі недоліки подання історичної інформації через бурхливі емоції того часу і намагання актуалізації раніше недосяжної історико-культурної спадщини.

Тож, наприкінці 1990-х років знов став потрібним перегляд існуючих музейних стереотипів світобачення, об'єктивізація оцінок історичних подій та осіб, подолання кон'юнктурних спекуляцій навколо трагічних сторінок минулого нашого народу. Саме тому особливої актуальності набуває необхідність визначення ролі та місця розділу історії радянського суспільства у структурі постійної музейної експозиції.

Базовою у створенні експозиції за цією тематикою повинна залишатися демонтована виставка "Харківщина у 20-30-і роки", що була виконана високопрофесійними авторами та відповідала суспільним потребам початку 90-х років, хоча й мала доволі абстрактну мету: показати трагічну долю народних мас України. Однак, при підготовці нової експозиції постає мета актуалізації музейного матеріалу – як за

змістом, так і за формою. На наш погляд, наукове проектування повинно бути більш послідовним (експозицію слід розпочати показом остаточного розгрому білогвардійців Врангеля) та логічним (традиційне перенесення об'єднаного розділу культури 20-х та 30-х років до заключної частини експозиції).

Виходячи з позицій нового бачення історичного процесу, відходу від "описової" історії подій і переходу до вивчення окремої особи не тільки в межах її політичної поведінки та економічної діяльності, але й в контексті її буденного життя, доцільним у процесі створення постійної експозиції стане поширене використання раніше неекспонованих документів (у тому числі листівок) та фотоматеріалів для відображення політики та збройної боротьби більшовиків за владу і будівництво комуністичної держави.

За таких підходів і буде доцільним залучення матеріалів наших наукових розробок 1997-98 років по вивченню листівок завершального періоду громадянської війни та перших років радянської влади в Україні. Показово, що листівки були не лише явищем політичної пропаганди органів радянської влади, але й свідомим труднощів становлення нового ладу – неприйняттям його значною частиною українського населення. З цієї ж метою планується створення своєрідних "життєвих комплексів" – документів та особистих речей визначних більшовиків (депутата ІV Державної думи Муранова, начальника української міліції Чайковського, коменданта Харківської ЧК Саєнка). До того ж, останнім часом у фондах музею нами була виявлена невелика, а тому й надзвичайно цінна частина антирадянських документів, що лишилися невилученими під час "чисток" на початку 50-х років.

Час вимагає також сучасного архітектурно-художнього проектування, яке повинно відтворити стилістику 20-30-х років, на фоні якої проводитимуться учбові інформаційно-ілюстративні екскурсійно-лекційні (без зайвого акценту на естетичному сприйманні).

Взагалі, тематична структура стаціонарної експозиції – на відміну від виставки – повинна показати чітку державну структурованість створеного соціального суспільства, ширше та глибше показати політику 20-х років і, як її політичний наслідок – репресії 30-х років.

Таким чином, підготовка стаціонарної експозиції повинна стати стимулом активізації наукових досліджень з історії радянського суспільства довоєнного часу, стимулом до активного наукового пошуку

нетрадиційних музейних підходів до інтерпретації історичних подій, запровадження досягнень соціології, психології, географії, до ліквідації так званих "білих плям" і відвертих перекручень, вивчення нових аспектів історії культури, релігії й церкви, менталітету народних мас, становища різних соціальних верств і груп, їх внеску в розвиток суспільства.

Тому роль стаціонарної експозиції музею залишається значною: "масовість охоплення" населення 1980-х років у музейній роботі змінив стиль "демократизації" 1990-х років, наступником якого став "індивідуальний" підхід до організованого відвідувача на базі нової "класичної" стаціонарної експозиції, яка повинна бути цікавою як школярам, так і студентам – давати не тільки емоційний заряд, а й збуджувати думку, інтерес до історії держави, що у свою чергу, повинно зміцнити тенденцію збільшення кількості відвідувань.

ДОЛЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ В 1930-ті РОКИ

К.Ю. Чадаєва, кандидат історичних наук, доцент Харківського художньо-промислового інституту

З остаточним встановленням культу особи Сталіна наприкінці 20-х років в Радянській державі відкрито переходять від політичних до адміністративно-репресивних дій проти інтелігенції. Погром у науці, який розпочався на межі 20-30-х років, трагічно позначився на долі багатьох українських вчених-істориків. Так, академік Д.І.Багалій після жорстокої критичної проробки своїх праць помер на початку 1932 р. Академіка М.І.Яворського було піддано нищівній критиці і засуджено у справі "Українського національного центру". У 1937 р. він був розстріляний. У 1931 р. розпустили історичну секцію М.С.Грушевського, а самого вченого під приводом причетності до якоїсь таємної організації примусили омовити себе, вислали до Росії, де він за досить загадкових обставин помер у 1932 р. Набагато більш суворих переслідувань зазнали його колеги і майже всі учні.

У належності до міфічної таємної націоналістичної організації "Спілка визволення України" було звинувачено академіка М.С.Слабченка та його сина Тараса. У ті ж роки були репресовані вчені-історики Й.Ю.Гермайзе, В.О.Пархоменко, В.О.Романовський, М.В.Горбань та

багато інших. Переслідувань зазнали О.П.Оглоблін і Н.Д.Полонська-Василенко. Змушені були покинути Україну й виїхати працювати до інших міст СРСР В.С.Єфимовський, Д.О.Кравцов та ін.

Отже, в процесі підкорення історичної науки потребам офіційної ідеології, на поч. 30-х років у результаті широкої кампанії критики та самокритики, репресій проти провідних вчених відбувається кадровий розгром української історичної науки та освіти. З того часу українські історики, що залишилися в республіці, повинні були основну увагу зосередити на вивченні провідної ролі більшовиків в історії радянської України. Ідеологи сталінського режиму масово вилучили з ужитку і наукового обігу усе, що торкалося справжньої історії українського народу, у спецзавантаженнях опинилися всі праці, що суперечили тоталітарному режиму та його ідеології – марксизму-ленізму. З книг та бібліотек вилучалися прізвища визначних патріотичних діячів української історичної науки. Їхні праці радянська історіографія використовувала хіба що для чергової критики та звинувачення в українському націоналізмі. Краєзнавство, етнографія, що завжди надихали дослідників на пошуки і відкриття, були оголошені "буржуазною витівкою" і зрештою заборонені. Історики дедалі помітніше відходили від реального аналізу суспільних процесів, спрямовуючи всі зусилля на ідеологічне обслуговування адміністративно-командної системи, звеличення Сталіна, що тією ж системою визначалося як партійність і класовість у науці. Істиною в останній інстанції для гуманітаріїв стали догми сталінського "Короткого курсу історії ВКП(б)", що окреслював коло проблем та спрямованість дослідницької діяльності. Історико-партійна наука, займаючись апологетикою історії партії, і сама поринала в кризу, і справляла негативний вплив на стан інших суспільних наук.

Безумовно, що без репресій та ідеологізації суспільства тоталітарна система не спроможна існувати. Тенденції щодо денационалізації історичної науки та освіти, а відтак до появи національних нігілістів і безбаченків, що з'явилися в 30-ті роки, продовжують в деякій мірі відчуватися і досі. Тому сьогодні найактуальнішою в духовному житті української нації є потреба писати та вивчати правдиву історію в усій її повноті, без купюр та замовчення ніби-то "неактуальних" тем, якими б трагічними та непопулярними вони не були. Це впливає з державних, культурних потреб нації, її підростаючого покоління, яке повинно знати, звідки ми вийшли і куди йдемо.

ДО ПИТАННЯ ЕКСПОЗИЦІЙНОГО ВИСВІТЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

І.М.Болдінов, завідувач відділу Харківського історичного музею

Події та явища, які сьогодні відбуваються в економічному, політичному, соціально-культурному процесах в Україні, вже зараз стають об'єктами досліджень у різних галузях історичних знань.

Не є виключенням і висвітлення сучасного періоду та адекватного відтворення істотних зв'язків історичної дійсності, виходячи з особливостей об'єкту музейної діяльності та специфіки музейних засобів.

Історичний період, який розпочався з 1991 р., ще не має внутрішнього розподілу, а джерелознавча база сучасних профільних досліджень має фрагментарний, галузевий підхід. Швидкий перебіг подій та невеликі хронологічні межі періоду спонукають дослідників оперувати на рівні фактів, які не дають повного розуміння їх сутності. Внаслідок чого чітко визначити історичну направленість нових експозицій дуже важко.

Ці причини обумовили створення в провідних музеях історичного профілю експозицій та виставок з історії сьогодення, які в більшості своїй мають вузькотематичний або ілюстративний характер щодо документування подій ("Хроніка культурного відродження" – до 5-ої річниці незалежності України (ХІМ); "Мы выбираем, нас выбирают" – виставка плакатів; "Век XX. Бурный эпилог" – державний Центральний Музей сучасної історії Росії та ін.).

Уповільнене комплектування фондів з сучасного періоду (цьому є своє пояснення) змушує в побудові новітніх виставок використовувати значну кількість експозиційних матеріалів інших періодів, узгоджених лише тематично з сучасним. Експозиційний показ базується на відображенні подій, при цьому значно відокремлюються суб'єкти історичного процесу, тобто активно діючі люди – представники свого соціального середовища, епохи.

Побудова стаціонарної експозиції з сучасного періоду в ХІМ вимагає від наукових співробітників приділяти більше уваги особистим фондам, комплексам предметів, які можуть стати чи не єдиною з'єднувальною ланкою у пошуку істотних зв'язків сьогодення та повністю узгодженою зі специфікою висвітлення історії музейними засобами.

Відповідно і наукове проектування експозицій сучасного періоду

повинно базуватися на принципі показу епохи на фоні людини, а не навпаки. Ступінь індивідуалізації в музейній експозиції, яка присвячена Вітчизняній історії, повинен зростати з наближенням до сучасної епохи. Вирішальним він повинен стати і у створенні експозиції з історії краю у часи незалежної Української держави (1991-1999 рр.) у Харківському історичному музеї.

СПРОБА НОВОГО БАЧЕННЯ ЕКСПОНУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ КОЛЕКЦІЙ

В.А.Сушко, завідувачка відділу Харківського історичного музею

Етнографічні виставки та експозиції етнографічних музеїв та музеїв просто неба неодмінно викликають інтерес широкого загалу. Бо відвідини саме таких музеїв, як ніяких інших, дають змогу людині згадати власних предків, власне дитинство чи юність, відчутти приємне почуття «близкості до історії».

Методи експонування етнографічних колекцій змінювалися з часом. Їх вибір залежав від стану пануючої на той час в науці системи поглядів, від спрямованості експозиції, від тієї ідеї, яку намагалися донести відвідувачу експозиціонери, від образу, який вони створювали.

Найдавніші виставки були колекційними, створеними за системно-тематичним методом. У ХІХ ст. з'явилися етнографічні музеї, в яких матеріали були представлені за ансамблевим методом, що забезпечував часткове відтворення життєвих комплексів, тобто таким чином, щоб відвідувач міг познайомитися з речами матеріального світу, і з тим, як саме вони застосовувалися. З кінця ХІХ ст. постали музей-скансени, які визнані у світі найкращою формою подачі етнографічних матеріалів, бо у такому музеї речі представлені за ансамблями – життєвими комплексами – в умовах природного ландшафту, подібного до автентичного, до того ж, в експозиціях скансенів є люди, які ведуть традиційне господарство, займаються ремеслами та промислами і можуть дати кваліфіковане пояснення відвідувачам.

Кожен з цих методів має як свої переваги, так і недоліки показу, і кожен може бути використаний більш чи менш вдало за певних умов певного музею. Нерідко є сенс поєднувати різні методи у межах одного

музею: наприклад, у музеях архітектури та побуту проводяться виставки одягу тощо.

Об'єднавчим принципом усіх експозицій, за яким би методом вони не були створені, був, на нашу думку, показ «дня» народного життя: заняття, ремесла, традиційне господарство були трактовані у реалістичному, матеріалістичному ключі.

Харківський історичний музей має одну з найчисельніших та найцінніших етнографічних збірок на Лівобережній Україні, колекції якої неодноразово з успіхом експонувалися як у стінах музею, так і поза ними. Робилося це за системно-тематичним та ансамблевим методами. Були виставки, які за жанром наближалися до «моделі часу і світу». Але принцип показу не змінювався.

Пропоновану нами виставку «Дивосвіт» ми присвятили «ночі» української народної культури - світу народних вірувань, космогонії та демонології.

Розподілення народної культури на «день» та «ніч», звичайно, умовне і пов'язане з тим, що вдень людина знаходиться під владою раціональних, дещо приземлених потреб, справ та думок, а вночі над нею нерідко й нині панують забобони, пережитки давніх уявлень, страхи - все те, що складає світ української демонології, взагалі - народних вірувань.

Головна мета, з якою експонуватимуться музейні предмети нашої збірки на виставці, не репрезентувати якоесь ремесло, не продемонструвати технологічний процес, а розкрити народні уявлення, з цими речами пов'язані.

Народ вірив не тільки у «страшків», які всіляко шкодили людям. Так само докладно був розроблений і світ Добра, світ охоронців людини та її душі, її господарства та худоби.

Тож, ми вважаємо за необхідне показати сучасній людині світогляд наших предків, яким він постає із записів фольклористів та етнографів нашого краю кінця минулого - початку нинішнього століть.

РОЛЬ ТА МІСЦЕ АРХЕОЛОГІЧНИХ ВИСТАВОК У ЗАГАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ

В.С.Аксьонов, завідувач відділу Харківського історичного музею

Археологія – наука, яка вивчає історію суспільства за матеріальними залишками життя та діяльності людини (речовими пам'ятками). Таким чином, відтворюється історія виключно тих епох, які мало або зовсім не висвітлені у писемних джерелах. Тому загальна експозиція з історії рідного краю у більшості краєзнавчих, історичних музеїв починається з розповіді про археологічне минуле району, області, регіону. Такий підхід до експонування археологічного матеріалу є традиційним та цілком доречним. Але у цьому випадку археологічна колекція музею використовується не у повному обсязі. Це цілком зрозуміло, бо діючи експозицію дуже важко доповнювати музейними предметами з нових надходжень до фондів музею, матеріалами, що пройшли реставрацію або були отримані під час сучасних археологічних розкопок. Тому виникає потреба поширювати присутність археологічних матеріалів в інших розділах музейної експозиції.

Найбільш перспективним розділом експозиції у цьому плані є розділ, який висвітлює історію виникнення козацтва та заселення козаками Лівобережної і Слобідської України. До цього розділу можуть бути залучені археологічні матеріали, що були отримані при розкопках перших козацьких поселень на території краю, козацьких сторожових постів (перша та друга Українські лінії), місця виникнення Харківської фортеці. Репрезентація археологічних речей козацької доби – зброї, кінського спорядження, речей господарсько-побутового призначення, елементів одягу, прикрас, посуду – може суттєво доповнити і етнографічні розділи експозиції.

Постійне поповнення археологічної колекції музею речами сучасних археологічних розкопок потребує залучення цих нових матеріалів до експозиційної роботи. Найбільш простим кроком для цього є побудова невеличких виставок під робочою назвою «Нові археологічні знахідки». Періодичність таких виставок – 1-2 роки. Матеріал цих виставок повинен відображати результати польових досліджень археологічної експедиції музею та представляти речі музейного значення, що були отримані від рядових громадян або колекціонерів. Метою таких

виставок є пропаганда охорони пам'яток археології та історії краю, пошук потенційних спонсорів для проведення археологічних досліджень експедицією музею.

ЗАВДАННЯ ХУДОЖНИКА ПРИ ПРОЕКТУВАННІ СУЧАСНИХ МУЗЕЇВ У БУДИНКАХ-ПАМ'ЯТНИКАХ АРХІТЕКТУРИ

В.В.Бондаренко, доцент Харківського художньо-промислового інституту. І.М.Ікол, доцент Харківського художньо-промислового інституту

На практиці підготовки художників по проектуванню інтер'єрів у Харківському художньо-промисловому інституті за останні роки в навчальному процесі все частіше з'являються реальні замовлення на розробку інтер'єрів у будинках, які віднесені до пам'ятників архітектури. Серед них: Наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка (арх. А.М.Бекетов), Будинок вчених (арх. А.М.Бекетов), Дзвіниця Успенського собору (арх. Є.О.Васильєв), Свято-Дмитрівський храм (арх. М.І.Ловцов), Торгові ряди і Покровський собор у м. Чугуєві (арх. В.П.Стасов) та інші. За своїм призначенням це – будинки громадського та культового характеру.

Постановка задач, пов'язаних з проектуванням інтер'єрів для цих об'єктів, неоднозначна і досить різноманітна.

Так, у ряді випадків (наприклад, Наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка) призначення об'єкта не змінилося по відношенню до запроєктованого варіанту, і по об'єкту вимагалася розробка проектних пропозицій по рішенням інтер'єрів та їх реставрації. У інших випадках об'єкт у процесі використання зазнав значних конструктивних змін, використовувався за другим призначенням і йому повинна бути повернена початкова функція. До таких об'єктів відноситься Свято-Дмитрівський храм, у якому на сьогоднішній день зберігся від храму тільки основний каркас, що був використаний для побудови в ньому кінотеатру. Повернення цьому об'єкту його функції вимагало розробки проекту реконструкції храму та проектних пропозицій по архітектурно-художньому рішенням його інтер'єрів, а роботи по реставрації тут займають менше місця. І, нарешті, у третьому випадку об'єкт довгі роки використовувався не за своїм основним призначенням, значно змінив

свій початковий архітектурний вигляд і внаслідок проведення робіт по реконструкції та реставрації повинен мати нове призначення. До таких об'єктів можуть бути віднесені Покровський собор, Торгові ряди та Міська управа в м. Чугуєві Харківської області. Ці об'єкти знаходяться в заповідній зоні міста, яка пов'язана з іменем великого художника І.Ю.Рєпіна.

Для Міської думи було розроблено проект архітектурно-художнього рішення історичного музею м. Чугуєва. Відповідно запроєктованих рішень у музеї було виконано оформлення стаціонарної експозиції.

Будівля Покровського собору, де довгі роки розміщувалися склади, зазнала в процесі використання значних змін. Проектом було передбачено в підвальній частині приміщення цього храму розмістити відділ декоративно-прикладного мистецтва Чугуївського заповідника. На рівні другого і третього поверхів – картинну галерею лауреатів премії ім. І.Ю.Рєпіна.

Торгові ряди були побудовані в 1835 році за проектом видатного російського зодчого В.П.Стасова в стилі класицизму, який найбільш повно передавав ідею патріотизму і громадянства. Будинки та окремі його елементи виконувалися за точними правилами "зразкової" архітектури. У інтер'єрах колишніх Торгових рядів планується розмістити культурно-виставочний центр – експозиційні зали з історії краю, музикальні та художні салони, зимовий садок і т.п.

Перед авторами стояло складне завдання: не порушуючи архітектурну основу Стасовського будинку, знайти шлях рішення сучасних інтер'єрів. Було глибоко вивчено творчість великого зодчого та його сучасників. За основу проекту взято основні принципи стилю пізнього класицизму. Основним прагненням було створити образне та стильове рішення внутрішніх просторів та фасаду. У музикальному салоні, який повинен визначатися особливим затишком, чисту поверхню стін доповнили бездоганні за рішенням деталі: маломасштабна ліпнина карнизів, окремі декоративні ліпні композиції з тонкою позолотою. М'яке освітлення люстр і бра вдало підкреслює неглибокі ніші в стінах. Рішення зимового садка побудовано на традиціях стасовського періоду – синтезу архітектури і скульптури. Біломармурові статуї, бюсти, вази античних форм активно виявляються на тлі живої зелені та чорних ґрат із металу.

Своєрідний підхід до проектування виставочних залів та

обладнання, де використовуються архітектурні мотиви (арки, ніші), характерні для даного об'єкта. Сьогоднішній стан цього об'єкта потребує ретельної реконструкції окремих його частин і виконання реставраційних робіт згідно з розробленими проектами.

Такий напрямок комплексного проектування архітектурно-художнього рішення Історичного музею в м. Чугуєві дає змогу створити своєрідний культурний центр краю.

ПРО ПРОЕКТ МУЗЕЮ-САДИБИ ГНАТА ХОТКЕВИЧА НА ХАРКІВЩИНІ

*І.М.Кравець, художник, А.М.Олексієнко, доцент Харківського
художньо-промислового інституту*

Гнат Хоткевич народився 31 грудня 1877 р. у Харкові. У період з 1905 р. до 1914 р. жив на Галичині, де єдиним джерелом існування були концерти. У гуцульському краї він знайомиться з небаченими досі інструментами: трембітою, флюорою, дрімбою, бугасом, цимбалами, які зародили в ньому бажання вивчити їх та показати на Великій Україні. Саме тому у 1914 р. він переїздить до Харкова, де його поглинає організація майстерні гуцульських народних виробів та влаштування концертів гуцульських пісень і танців. Хоткевич створює Харківський національний хор, вокальний квартет з професійних акторів Харківського оперного театру, з 1925 р. працює викладачем класу бандури у Харківському музично-драматичному інституті, пише "Підручник гри на бандурі". У 1928 р. родина переїхала до селища Високого, де придбала недобудовану хату.

У той час маєток займав площу 5100 м², сьогодні площа маєтку складає 2000 м². Зберігся будинок, у якому передбачається відтворення інтер'єрів і речей періоду 30-х років. Кафедрою реставрації і реконструкції Харківського державного технічного університету було розроблено два варіанти проекту відбудови родинного дома-маєтку Г.Хоткевича. Обидва проекти мають за мету відтворення початкового вигляду будинку. Запропоновані додаткові архітектурні споруди (виставочна зала, дитячий центр творчості, конференц-зал) утворюють своєрідний комплекс музею під відкритим небом. Один з проектних варіантів передбачає максимальне використання геопластики землі і органічний зв'язок маєтку з

ландшафтом.

Кафедрою «Інтер'єр та обладнання» у 1998 р. був розроблений проект (дипломна робота І.Кравець), концепція якого ґрунтується на створенні символічних композицій, розташованих на території садиби, які б нагадували про всебічно обдарованого господаря, яким був Гнат Хоткевич. Як інженер, він винайшов оригінальну конструкцію паровоза, як письменник - залишив по собі велику літературну спадщину; виступав як публіцист і популяризатор історії; плідно працював для розвитку національного театру, був актором і режисером, композитором і художником.

Основним акцентом меморіального комплексу є «Майдан сонячної пісні», у якому використана символічна форма, що нагадує бандуру. Це суттєва і формальна домінанта, яка підтримана «знаками-оберегами» вздовж еспанади.

Алея спогадів поділяється на невеличкі композиції камерного характеру, вони присвячені різній тематиці українських пісень: обрядові, чумацькі, весільні. Алея завершується «Пісенною галявиною», яка обладнана сценою зі стилізованими елементами: «Вікові дуби».

Художній образ композицій будується на сполученні сучасних архітектурно-художніх форм з декоративними традиційними мотивами (українська орнаментика, різьблення по дереву), їх довершують природне каміння, дерево, традиційні українські рослини (соняшник, мальви і шишина).

Реалізація даного задуму в життя сприятиме відродженню ще одного центру української культури, за прихильності до якої та її популяризації було репресовано Гната Хоткевича.

ВИКОРИСТАННЯ ДРАПІРУВАЛЬНИХ ТКАНИН У ОФОРМЛЕННІ СТАЦІОНАРНОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ В ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕЇ

*Н.Г.Бардакова, студентка Харківського художньо-промислового
інституту*

Сьогодні, коли Україна стала незалежною державою, з'явилася необхідність у більш поглибленому вивченні "білих плям" в етнографії України. Слобожанщина є найменш вивченим регіоном серед інших в

цій галузі науки. Стационарна етнографічна виставка в Історичному музеї дає можливість мешканцям Харкова та області більше дізнатися про побут своїх предків. Речі, які використовувалися у побуті, були дуже різноманітні. Це гончарні вироби, рушники, половики, килими, музичні інструменти, знаряддя праці тощо. У експозиції кожному з цих предметів необхідно приділити увагу, і в той же час вони повинні сприйматися як одне ціле. Щоб привернути увагу сучасного глядача, бажано використовувати нові технології, нові матеріали та новий стиль оформлення експозиції.

Для виділення та створення загальної композиції виставки нам пропонується використовувати драпірувальні тканини, виготовлені спеціально для цих цілей.

Тканини завжди використовувалися в етнографічних експозиціях, але вони були частиною виставки, тому що самі були експонатами. Запропонована драпірувальна тканина повинна відігравати другорядну роль, підкреслювати експозиції і об'єднувати експозицію.

Драпірувальні тканини бажано використовувати на стаціонарній виставці, тому що вони досить складні у виготовленні, тому не має сенсу їх виготовляти для одноразових виставок.

Для експозиції використовуються драпірувальні тканини, гобелен і «дамас».

Гобелен:

параметри тканини:

- одношарова;
- двостороння;
- не менше п'яти кольорів;
- матеріал - льон, віскоза.

Тканина-«дамас»:

параметри:

- двошарова;
- двостороння;
- не більше чотирьох кольорів;
- матеріал - шовк.

Ці тканини виконуються на жакардових станках. Харків має можливість для технічного виготовлення цих тканин. Такі тканини виготовляються на Залютинській фабриці та ковдровій фабриці концерну «Епос».

Гобелени і «дамас» довговічні та зручні у використанні, добре драпіруються і можуть бути використані як перегородки, тому що мають однаковий малюнок з обох боків.

Ці тканини можуть бути трьох видів:

- з малюнком (п'ять кольорів та більше);
- з однотонним малюнком;
- без малюнка.

Вони можуть бути присутніми в експозиції разом, як тканини-компаньйони, та окремо. Тканина з малюнком може використовуватися у тематичних залах виставки. Наприклад: у залі, де виставлені музичні інструменти, малюнок драпірувальної тканини зображує різноманітні музичні інструменти. Малюнок також може бути побудованим на контрасті - коли в експозиції використовується драпірувальна тканина з абстрактним малюнком.

У залах, де представлені предмети народного одягу, рушники, килими, бажано використовувати однотонну тканину, яка буде слугувати фоном для них. Малюнок у таких тканинах складається з суміші різноманітних простих переплітень або зовсім відсутній.

Драпірувальні тканини в експозиції можна використовувати різноманітно. Вони можуть слугувати скатертинами, порт'єрами, використовуватися для підвісних композицій, замість обоїв тощо. Їх використання залежить від теми експозиції.

Тканини, які використовуються людством з найдавніших часів, досі не втрачають своєї актуальності, постійно міняючися та знаходячи собі використання в різних галузях сфери діяльності людини.

ПРОБЛЕМИ МУЗЕЙНИЦТВА НА ХАРКІВЩИНІ

ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАРКЕТИНГУ У МУЗЕЙНІЙ СПРАВІ (з досвіду практичної роботи)

В.О.Бандуровська, провідний науковий співробітник Харківського історичного музею

У складних економічних умовах, коли вплив ринкових сил постійно посилюється, існують дві головні причини зростаючого значення маркетингу та використання його у музейній справі:

1) необхідність забезпечення ефективності науково-освітньої діяльності музею, враховуючи вік, освітній рівень, мотивацію та інтереси аудиторії, адекватність інтерпретації яких повинна сприяти збільшенню реальних доходів музею;

2) розробка освітніх програм науковими співробітниками (переважно науково-освітнього відділу) для різноманітних категорій відвідувачів на основі маркетингових досліджень.

Ще 10-15 років тому відділи маркетингу та реклами були практично відсутні, а вже сьогодні вони стали підрозділами багатьох музеїв світу.

Посаду спеціаліста з маркетингу та реклами у Харківському історичному музеї було введено до штатного розкладу з 1 липня 1998 року. Ця необхідність назріла давно, була продиктована як суб'єктивними, так і об'єктивними змінами у суспільстві, насамперед, у сфері розподілу грошових коштів. Залишковий принцип був завжди характерним для культури, але в останні роки виявився найбільш гостро. Саме тому ми не маємо більше можливості будувати експозиції, проводити екскурсії, не враховуючи інтересів відвідувачів.

Таким чином, щоб виконувати своє головне призначення, постійно підтримувати високий науковий рівень, треба знати не тільки потреби відвідувачів, враховувати їх вікові категорії, рівень знань та інші особливості, а й побажання щодо майбутньої науково-експозиційної, освітньої та науково-методичної роботи.

Внаслідок цього у Харківському історичному музеї

застосовується комплекс різноманітних маркетингових форм роботи.

По-перше, було чітко поставлено акцент на зростання ролі тимчасових виставок. Тимчасові (пересувні) виставки - це лише одна з форм музейної реклами, яка дозволяє розширювати коло відвідувачів, шукати принципово нові шляхи співробітництва з підприємствами-виробниками, рекламними агентствами, виставковими фірмами тощо. Вони також заперечують сталість поглядів на музей, як щось незмінне, статичне та формують уявлення мобільної організації, що активно сприймає нове, адекватно реагуючи на зміни у суспільстві.

Протягом двох останніх років (починаючи з кінця 1997 р.) Харківський історичний музей брав участь у ряді комерційних спеціалізованих виставок, організаторами яких були фірми - члени виставкової федерації України ("Kharkiv Info Expo", "Форум-Експо", виставковий центр "Славянський базар"), а також Харківська обласна державна адміністрація.

Не дивлячися на скрутне фінансове становище, слід звернути увагу на те, що тимчасові виставки не можуть замінити ні стаціонарні експозиції, ні наукові дослідження. Негативним результатом надання першочергового значення тимчасовим виставкам може стати диспропорція загальних музейних функцій, що приведе до суперечностей між маркетингом та основною стратегічною лінією музею.

По-друге, у музеї започатковано проведення саме маркетингових досліджень, завдяки яким у перспективі планується забезпечити ефективність освітньої та експозиційної роботи, створити між ними органічний обмінний механізм (маркетинг у загальному вигляді - це обмін, зворотній зв'язок), що дозволяє сформулювати головну маркетингову стратегію музею, яка повинна стати основною для діяльності у майбутньому.

Першим кроком у даному напрямку стало проведення у музеї анкетування відвідувачів та його аналіз по виставці "Харків 1941-1943 рр." (вересень-листопад 1998 р.) та по тимчасовій виставці "Продукція-98" (25-27 листопада 1998 р.). Аналіз анкет дав змогу класифікувати категорії відвідувачів, їх віковий склад, освітній та професійний рівень, а також побажання щодо подальшої діяльності музею. Анкетування, на наш погляд, є найбільш перспективною та прийнятною формою у системі маркетингових досліджень. Хоча не слід відкидати й таких форм, як пряме опитування, інтерв'ю, метод сфокусованої групи, використання журналів

критики, спостереження.

По-третє, здається ефективним використання можливих для музею форм реклами. Вважаємо серйозним недоліком той факт, що з ряду причин у Харківському історичному музеї була практично відсутня реклама (виключення складали надруковані в обмежених кількостях плакати та запрошення до відкриття виставок; останній путівник по музею було видано у 1986 році).

Починаючи з 1998 року становище докорінно змінилося, що було пов'язано із частковою зміною структури та керівництва музею. Протягом серпня-вересня 1998 року вперше за 12 років почала діяти друкарська форма реклами (буклети, листівки, плакати, календарі, запрошення).

Більш жваво проводиться робота із засобами масової інформації (статті, інтерв'ю співробітників у газети, журнали; радіо та телебачення - активне співробітництво з найбільш рейтинговими каналами місцевого телебачення: "АТН", "Tonis", "Simon" та Держтелерадіо).

Як вже зазначалося, однією з ефективних форм музейної реклами є участь у спеціалізованих комерційних тимчасових виставках. Враховуючи досвід, одержаний завдяки участі у пересувних спеціалізованих виставках у Харкові, 23-27 березня 1999 р. ХІМ репрезентував свою діяльність на I Московському міжнародному фестивалі "Інтермузей-99", де кожний учасник мав змогу обмінятися із колегами інформацією, накопиченим досвідом, визначити перспективні шляхи розвитку у нових соціально-економічних умовах.

Особливо результативною була участь ХІМ у сфері теоретичного маркетингу та реклами (у рамках фестивалю проводилися семінари: "Музей і Інтернет", "Музей і туризм", "Музей і маркетинг"), що дало змогу переконатися: маркетингові дослідження, робота із ЗМІ, паблік рілейшнз та директ-маркетинг у більшості музеїв Росії та СНД поступово стають основою сфери музейних комунікацій.

Фестиваль "Інтермузей-99" відкрив принципово нові можливості у напрямку розширення форм музейної реклами та наукової розробки загальної маркетингової стратегії музею.

Таким чином, протягом 1998-1999 рр. у Харківському історичному музеї закладено основи для проведення сучасної ефективної рекламної та маркетингової діяльності, що виходить з музею та відповідає світовим стандартам.

СТВОРЕННЯ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ-КВАРТИРИ СІМ'Ї ГРИЗОДУБОВИХ У ХАРКОВІ

В.Є.Власко, директор Меморіального музею-квартири сім'ї Гризодубових у Харкові

Харків дав світу велике сузір'я видатних осіб, які внесли свою частку у всі напрямки науки, техніки, культури, мистецтва, сільського господарства, біології, медицини та інше.

Враховуючи значний внесок харків'ян у науково-технічний прогрес, історики науки і техніки, керівники різних служб адміністрації області, міста та районів згодні з необхідністю створення у Харкові меморіального музею.

Увічнення пам'яті через меморіальний музей заслуговують чимало видатних харків'ян. Та склалося так, що одним із перших до цього числа потрапив Степан Васильович Гризодубов.

Історія харківської школи авіації та космонавтики нараховує десятки імен людей, що працювали у Харкові, створюючи йому славу значного наукового та технічного центру. Починаючи з перших авіаторів, з діяльності тих, хто займався повітроплаванням – М.Т.Лаврентьєва, К.Я.Данилевського, Л.В.Школіна та А.К.Лельє, створилася харківська школа авіації. Найбільших успіхів у цій справі досяг С.В.Гризодубов – він перший із харків'ян збудував своїми руками літак та двигун до нього, а згодом літав на одному з своїх аеропланів над містом.

Свій вклад внесли також М.І.Гуревич, К.О.Калінін, І.Г.Неман, Л.М.Мацієвич, В.С.Гризодубова, М.О.Граціанський, І.М.Кожедуб, П.Ф.Покришев і багато інших.

До космічної галузі причетні: М.П.Барабашов, Л.Л.Балашов, В.М.Сергєєв, В.В.Бондаренко, О.С.Левченко, О.А.Леонов, І.П.Вовк, В.В.Васютін.

Кожен з них заслуговує не тільки пошани, окремої експозиції в музеї, а і окремого меморіального музею.

Музей історії авіації створено після смерті С.В.Гризодубова у квартирі, де він жив. Створював його Харківський авіаційний інститут. Спочатку це був "Кабінет історії авіації" при кафедрі літакобудування. У середині 80-х років Кабінет історії авіації отримав статус музею. У листопаді 1985 року на будинку, де жив Степан Васильович і де зараз

знаходиться музей, була встановлена меморіальна дошка, а наступного року було прийнято рішення, згідно з яким будинок отримав статус пам'ятника історії.

У 1992 році музей перейшов з ХАІ до громадської організації і отримав нову назву – Харківський аерокосмічний музей імені С.В.Гризодубова.

З кінця 1997 року актив музею розпочав готувати документи для переходу музею до державної власності. 9 грудня 1998 року було прийнято рішення міськвиконкому № 1343 “Про створення комунального закладу культури Меморіального музею-квартири сім'ї Гризодубових”.

На початку ХХ століття С.В.Гризодубов своїми руками і за свої кошти спроектував та побудував літак та двигун до нього, сам навчився на ньому літати. Згодом – у 20-ті роки він – керівник планерної секції при аероклубі, будує аеросані, планери. Працює у науково-дослідному інституті над різноманітною контрольно-диспетчерською апаратурою для вугільних шахт та металургійних підприємств.

Не менший внесок у створення і розвиток вітчизняної авіації, а після війни і космонавтики зробила дочка Степана Васильовича Валентина Степанівна Гризодубова. Усе її дитинство пройшло у батьковій майстерні біля літаків та моторів. У віці два з половиною роки вона вперше піднялася у небо з батьком на третьому його літаку. Після закінчення середньої школи – поступила вчитися до технологічного інституту та консерваторії. Але захотіла літати і у 19 років стала льотчиком.

В.С.Гризодубова – міжнародна рекордсменка, командир екіпажу літака “Родина”. У 1938 р. їй було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Перша жінка у багатьох починаннях – перший голова Антифашистського комітету радянських жінок, командир авіаційного (чоловічого) полку під час Великої Вітчизняної війни...

У 1986 році В.С.Гризодубовій присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Ось таким людям і буде присвячена експозиція меморіального музею-квартири сім'ї Гризодубових.

ПРО ВИКОРИСТАННЯ ФОНДІВ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ВУЗІ

*І.П.Засипкіна, доцент Харківського державного технічного
університету будівництва та архітектури, Л.В.Рудь,
ст. викладач Харківського державного технічного університету
будівництва та архітектури*

Сьогодення України диктує необхідність інтегрування діяльності навчальних, культурних закладів міста з метою виховання молоді у дусі патріотизму, громадянської свідомості, любові до своєї країни, її історичного минулого.

До одного із засобів підвищення виховного, науково-теоретичного та методичного рівня початкового процесу належить вивчення історії України в музеях. Матеріали історичних музеїв – документи, рукописи, книги, фотографії, зброя, прапори, одяг, меморіальні речі, картини та інше – це важливі наочні приладдя, які у поєднанні з іншими факторами підвищують інтерес студентів до занять, дозволяють викладачу глибше та доступніше роз'яснювати матеріал курсу “Історія України”, спецкурсів “Особистості в історії України”, “Історія Слобожанщини”, “Історичні місця та особи Харкова”, курсу “Українська та зарубіжна культура” та інших. Виконуючи функції засобів наочності, експонати розширюють пізнавальні можливості слухачів, позитивно впливають на формування властивостей, що сприяють закріпленню знань, таких, як увага, зацікавленість, пам'ять та інші. Музеї допомагають тісніше поєднати вивчення теоретичного матеріалу з життям, роблять знання, одержані молоддю, більш переконливими.

У Харківському державному технічному університеті будівництва та архітектури накопичений досвід співпраці з Харківським історичним музеєм – одним з найстаріших і найбільших музеїв України, фонди якого нараховують понад 250 тисяч музейних предметів, що висвітлюють історію нашого краю з найдавніших часів до сучасності. Протягом тривалого часу викладачами нашого вузу використовуються різні форми співпраці. Серед них – проведення екскурсій для студентів

по залах музею; проведення спільних конференцій працівників музею, українських та іноземних студентів, викладачів ХДТУБА; написання студентами рефератів на базі документів та експонатів музею; використання в навчальному процесі фотографій історичних документів, дискет з матеріалами музею (види старого Харкова і т. інше); участь у щорічних Сумцовських читаннях.

Великою популярністю серед студентів користується знайомство з експозиціями музею, такими як "На перехрестях століть", "Світ минулого" (унікальною колекцією антикваріату), "Таємничі скарби", "Арсенал" та іншими, які викликають закономірну зацікавленість, сприяють формуванню у студентів любові до рідного краю, виконують пізнавальні та виховні функції.

У пам'яті студентів надовго залишилася етнографічна виставка "До джерел - з любов'ю", яка була зроблена на експозиційних традиціях М. Ф. Сумцова. Вона, наче дзеркало, промінець якого вихопив та висвітлив різні грані побуту та культури українського народу, Слобідської України, Харківщини. Зокрема, Чудова колекція орнаментованих українських рушників та жіночих сорочок демонструвала багатогранність художньої творчості українців, їх фантазію. Оздоблені вишивкою від найпростіших геометричних елементів до натуралістичного зображення різних рослин, вони відрізнялися високим рівнем майстерності у виконанні та відчуттям міри і смаку. Зацікавив студентів і інтер'єр української, слобідської хати, і наочний приклад праці харківських козарів, які мешкали на вулиці Коцарській - чарівний коц, і різнокольорові вінки - головне вбрання дівчат-українок, і портрет молодої слобідської красуні, який давав уявлення про тогочасний національний одяг молоді нашого міста.

На нашу думку, доцільно зробити цю виставку постійною, бо вона мала не тільки пізнавальне, а й виховне значення. Вона викликала почуття поваги, гідності та любові до своїх пращурів та рідної землі.

Вражають студентів і нові технологічні можливості експонування цікавих унікальних речей. Мається на увазі виставка голограм (зброя та спорядження XII-XX ст.ст.) - "Арсенал".

Навчальний процес у ХДТУБА з історії України починається з лекцій "Дослов'янські народи, древні слов'яни на території України". І як не пригадати викладачу про виставку археологічних пам'яток Харківщини "На перехрестях століть" якраз цього періоду і не провести заняття у історичному музеї, де познайомити студентів з особливостями поховань кімерійців, скіфів, слов'ян, їх знаряддями праці, предметами

побуту (видами амфор), кінської зброї, релігією, богами тогочасного періоду, особливостями різних культур, про що професійно і цікаво розкажуть працівники музею. Добрим доповненням до такої інформації про той час є виставка "Таємничі скарби", де студенти побачать золоті вироби давнини.

А виставка музею "Харків 1941-1943 років" висвітлює інший час і присвячена визволенню Харківської області від фашистських загарбників. З повагою і шаною студенти сприймають нагороди передвоєнних і воєнних часів, побутові речі фронтовиків і мешканців Харкова, з цікавістю слухають розповіді працівників музею про фашистський режим у Харкові і роздивляються експонати цього періоду (макет "душогубки", в якій знищували харків'ян і вивозили за місто, мотузки, на яких вішали людей у нашому місті, та інше). Гарною знахідкою музею є використання відеоматеріалів часу окупації Харкова та його визволення у роки Великої Вітчизняної війни - це має сильний емоційний вплив на студентів, вони замислюються про необхідність увічнення пам'яті полеглих захисників Батьківщини, про необхідність цінувати минуле і захищати сучасне, про патріотизм і дружбу між народами заради миру, щастя людей. А це дуже актуально особливо в наш нелегкий час.

Позитивно характеризуючи співпрацю викладачів ХДТУБА і працівників історичного музею, можна зорієнтуватися на перспективу її за наступними напрямками:

- зустрічі з працівниками музею у вузі;
- публікування спільних наукових методичних праць викладачів ХДТУБА і працівників музею;
- проведення спільних науково-теоретичних конференцій, читань працівників музею, викладачів, студентів ХДТУБА, з метою пошуку відповідей на найбільш актуальні проблеми, висвітлення "білих плям" з історії України;
- спільна підготовка слайдів, фільмів, дискет на базі матеріалів історичного музею для використання в навчальній, виховній роботі зі студентами у ХДТУБА;
- використання спільних форм праці на телебаченні, радіо, у пресі з метою пропаганди історичних знань, виховання почуття любові до рідного краю, свого народу, своєї культури;
- участь викладачів вузів у роботі лекторіїв, "Музейної вітальні", читаннях, та інших формах співпраці.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ХАРКІВЩИНИ НОВИХ ЧАСІВ (14.07.1500-6.01.1919)

*Д.В.Бадасв, провідний науковий співробітник Харківського
історичного музею*

Завдання та принципи періодизації:

- 1) потреби створення цілісної експозиції з історії краю;
- 2) відповідність періодизації світової історії та історії України, зокрема епох національних революцій XVII та початку XX ст.;
- 3) визначення періодів за соціально-політичним принципом - соціальним складом та станом населення, організацією владних структур (місцевої адміністрації), за подіями загальнодержавного (всеукраїнського) значення;
- 4) зумовленість визначення та розмежування періодів політико-адміністративним чинником;
- 5) хронологічна відповідність періодів один одному та природним циклам людського життя.

Структура періодизації

Нова історія краю складається з 4 епох - "діб", кожна з яких поділяється на 3 - 4 періоди. Періоди відповідно поділяються на етапи - зокрема період розбудови слобідських полків, який співпадає у часі з українською національною революцією XVII ст. Тривалість перших трьох діб відповідно 147, 117 та 152 роки, тобто сторіччя - півтора; тривалість періодів - від 20 до 60 років, що відповідає короткому та повному циклам зміни поколінь. Четверта, "революційна" доба, яка нараховує менш як 2 роки, виділена окремо, що зумовлене її виключним значенням та необхідністю зосередження уваги на її подіях - революційних за характером змінах громадського життя.

Хронологічні рамки - 1500-1919 рр. - зумовлені сучасним визначенням меж Нових часів у світовій історії. Їх початок, кінець XV ст. - завершення хрестоносної Реконкісти, відкриття Америки Колумбом, початок фінансової та технічної революцій - не пов'язаний (як у попередній концепції, яка відносила його до 1640-х років) з соціальною - англійською буржуазною - революцією, і тому не вимагає проведення паралелей з відповідними процесами на Україні. Встановлення у 1500 р. російського панування над краєм - домінуючого чинника його історії

протягом усіх Нових часів - хронологічно відповідає їх нижній межі у світовій історії.

Верхня межа Нових часів світової історії пов'язана із завершенням I світової війни у 1918 р., а не з Жовтневою революцією 1917 р. Відповідно, події 1917-1918 рр. розглядаються у межах Нових, а не Новітніх часів. Повалення уряду Скоропадського, відновлення УНР, встановлення радянської влади та проголошення у Харкові УСРР 6 січня 1919 р. були прямими наслідками Комп'єнської угоди та анулювання Брестського миру (11 та 30 листопада 1918 р.). Цими подіями завершився революційний перехід від світової війни до громадянської, від соціально-та національно-політичних перетворень до збройної боротьби за їх утвердження. Таким чином, кінець Нових часів у історії краю вважається доцільним віднести до січня 1919 р. - переходу влади у Харкові від українських революційних сил до більшовиків, зумовленого зміною політичної ситуації внаслідок завершення війни, започаткування Версальської системи та майбутньої радянської федерації.

1500-1647 рр. - Доба військової колонізації - первинної, спорадичної за характером, московсько-козацької за рушійними силами: освоєння краю спрямовувалося московським урядом та здійснювалося здебільшого силами козацтва - російського служилого, сіверського, запорозького. Початок цієї доби пов'язаний з битвою на р. Ведросі 14 липня 1500 р., утвердженням російського панування на Сіверщині та домінуючого впливу на усе Лівобережжя. Доба поділяється на три періоди.

Перший період - 1500-1559 рр. - "сіверський": край стає російським прикордонням, а охорона його теренів здійснюється силами "сіверюків" - козаків Сіверщини та "іспоміщених" там "дітей боярських".

Другий, "запорозький" період - 1559-1600 рр. - започаткований кримським походом О.Адашева - кульмінацією російсько-татарських війн середини XVI ст. на українському театрі, - під час якого козацький загін Д.Вишневецького, просуваючися Дінцем та Доном до Азова, кладе край татарському пануванню над Донецькою лукою. Позначився цей період активністю на теренах краю запорожців під проводом Д.Вишневецького (1559 р.) та Матвія Федоровича (1589 р.).

Третій період - 1600-1647 рр. - "заснування міст-фортець", а саме Цареборисова (1600 р.), Чугуєва (1638 р.) та Валок (1647 р.) завершує Добу військової колонізації.

1648-1765 рр. - Доба слобідських полків, перший період якої - 1648-1670 рр. - співпадає у часі з українською національною революцією, проявом та результатом якої на Слобожанщині була розбудова слобідських полків. З огляду на значення цього періоду виділимо його етапи, які одночасно є етапами загальноукраїнського революційного процесу:

- 1) 1648-1651 рр.
 - створення передумов до заселення Слобожанщини;
 - доба перемог революційної армії та започаткування козацької держави;
 - 1651 р., Берестечко – криза революційного процесу.
- 2) 1651-1654 рр.
 - перша масова хвиля заселення Слобожанщини, заснування полкових міст;
 - остаточний розрив Гетьманщини з Річчю Посполитою, пошук союзників та протекції;
 - 1654 р., Переяславська рада - кульмінація революції.
- 3) 1654-1664 рр.
 - формування полків та розбудова міст на Слобожанщині;
 - розвиток революції в умовах російського протекторату;
 - 1663-1665 рр. - злам революційного процесу: Чорна рада, територіальний розкол Гетьманщини та Київське повстання як останній сплеск масового визвольного руху на Наддніпрянщині.
- 4) 1664-1670 рр.
 - активізація соціальної та національно-визвольної боротьби, затвердження козацьких вольностей та полкового устрою на Слобожанщині, діяльність на теренах краю І.Сірка, повстання 1668 та 1670 рр.;
 - занепад революційного процесу;
 - кінець 1660-х років – остаточний розкол Гетьманщини та революційного табору,

перехід козацьких мас від революційних змагань до боротьби з турецько-татарською навалою.

Другий період - 1671-1691 рр. - період оборони та закріплення кордонів краю, пов'язаний з діяльністю Гр.Дінця, який помер 1691 р., будівництвом Нової укріпленої лінії та успішною боротьбою з татарськими нападами.

Третій період - 1691-1731 рр. - період перетворень часів Петра I, пов'язаний з діяльністю на Слобожанщині Б.Шереметьєва, Ф.Шидловського, О.Меншикова, Д.Кантеміра. Розпочавшись великим татарським нападом 1691 р., він закінчується з будівництвом Української укріпленої лінії. Це був час тривалих війн та походів, іноземних вторгнень, повстань, військових, адміністративних та соціальних перетворень, що призвели до обмежень козацького самоврядування та землеволодіння.

Останній, четвертий період - 1732-1765 рр. - період скасування слобідських полків царицями Анною (1732 р.) та Катериною II (1765 р.), з тимчасовим відновленням їх у часи Єлизавети (1743 р.), період остаточного знищення козацьких вольностей на Слобожанщині та Гетьманщині.

1765-1917 рр. - Доба губерньського правління на Харківщині (під владою Російської імперії). За умов стабілізації адміністративної системи основне значення цієї доби полягає у соціально-економічному та культурному розвитку краю, зокрема піднесенню значення Харкова, який у 1765 р. перетворився з полкового міста на центр Слобідсько-Української, а згодом Харківської губернії.

Перший період - 1765-1805 рр. - "слобідсько-український"; Харків перетворюється на визнану столицю Слобожанщини.

Другий період - 1805-1861 рр. - період піднесення Харкова як економічно-культурного центру східноукраїнського значення (від Дніпра до Дону). Вирішальну роль у розвитку міста у цей період зіграло відкриття університету (1805 р.) та культурний підйом першої половини XIX ст., у якому Харків виступає як столиця "українофільського" руху та національного відродження на Україні.

Третій період - 1861-1917 рр. - "капіталістичний", період активного розвитку капіталістичних відносин після "селянської реформи" 1861 р., перетворення Харкова на торговельний, фінансовий та

промисловий центр загальноукраїнського (південно-російського) значення, а також центр культурного та політичного життя, зокрема революційного руху як соціального, так і національного спрямування.

Березень 1917 - січень 1919 рр. - Революційна доба, яка завершує історію Нових часів на Харківщині та передусім Новітній історії. Вона охоплює події загальноросійської соціальної революції (Лютневої та Жовтневої революцій) та української національної революції, відтворення української державності. На погляд автора, до лютого 1919 р. обидва революційні процеси призвели до утворення сталих суспільно-політичних форм та поступилися місцем військовому протистоянню народжених ними формацій. Таким чином, ліквідація старих та зародження нових формацій відносяться до Нових часів, а остаточна перемога більшовиків шляхом збройної боротьби у громадянській війні - до Новітніх. На відміну від національної революції XVII ст. "революція 1917 р." призвела до зміни соціально-економічного ладу та докорінно змінила не тільки долю українського народу, але й значення Харкова, створивши пролог до "столичного" періоду його Новітньої історії (1919-1934 рр.). Саме тому революція XVII ст. розглядається як період, а події березня 1917 р. - січня 1919 р. - як окрема доба історії краю.

Перший період Революційної доби на Харківщині - березень - грудень 1917 р.; період підйому революційного руху; "мирна доба" уряду Центральної Ради.

Другий період - грудень 1917 р. - квітень 1918 р. - радянський період у Харкові (з 12.12.1917 р.), часи діяльності Народного Секретаріату УНР-УРР; падіння Центральної Ради (лютий, квітень 1918 р.); встановлення Гетьманату 29.04.1918 р.

Третій період - квітень 1918 р. - січень 1919 р. - німецька окупація Харкова (з 8.04.1918 р.), панування Гетьманату та Директорії; встановлення у Харкові радянської влади та проголошення УСРР (2-6.01.1919 р.); спад та новий підйом національно-революційного руху восени 1918 р.; злука УНР та ЗУНР (22.01.1919 р.), Трудовий Конгрес (23-28.01.1919 р.) - кульмінація та злам української революції.

Евакуація Києва, розпуск Петлюрою першого уряду Директорії та проголошення над Україною французького протекторату у першій половині лютого 1919 р. засвідчили якщо не кінець, то глобальну кризу національної революції на Україні: розкол революційного табору, розквіт "отаманщини" та втрату Директорією соціальної бази - народного

повстанського руху. Так були зібрані передумови для військової перемоги більшовиків та остаточного утвердження на Україні радянської влади протягом 1919 - 1921 рр.

ДОДАТОК. ПЕРІОДИЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ (НОВІТНІХ ЧАСІВ)

Перший період, "столичний" - 1919-1934 рр., етапи:	1919-1921, 1922-1927, 1928-1934.
Другий період, "сталінський" - 1934-1955 рр., етапи:	1934-1941, 1941-1945, 1945-1955.
Третій період, "реформаційний" - 1955-1991 рр., етапи:	1955-1964, 1964-1985, 1985-1991.

Спираючися на приведену вище періодизацію та досвід попередніх експозицій, пропонується будувати експозицію музею за розділами історії давнини та середньовіччя (археологічним), козаччини (1500-1765), часів кріпацтва (1765-1861), капіталізму (1861-1917), революції (1917-1919), більшовизму (1919-1941), Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., післявоєнних часів (1945-1985), перебудови та революції 1991 р.

З ДОСВІДУ СТВОРЕННЯ ВИСТАВКИ У ХАРКІВСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ УПРАВЛІННІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

О.М.Сошнікова, науковий співробітник Харківського історичного музею

10 березня 1843 р. (за старим стилем) "у вигляді експерименту" за клопотанням генерал-губернатора М.А.Долгорукова "для заохочування" сільського господарства та промислів у Південно-Східних губерніях, була заснована Харківська контора Державного комерційного

банку. У цей період в Російській імперії існувало лише п'ять подібних установ: у Москві, Архангельську, Одесі, Рязі та Києві. З часом статус цієї фінансової інституції, структура та повноваження неодноразово змінювалися. Подалі Державний банк у Харкові функціонував у системі кредитних установ Української держави, а потім займав чільне місце у фінансових структурах УРСР та СРСР.

Досягнення Україною політичної незалежності та перехід до розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки, обумовили радикальні зміни у банківській справі в Україні. У березні 1991 року прийняттям Верховною Радою Закону "Про банки і банківську діяльність" створено дворівневу банківську систему, яка складається з Національного банку України (НБУ) - головної банківської інституції та мережі комерційних банків різних видів та форм власності. Сьогодні Харківське обласне управління Національного банку України (ХОУ НБУ) - головна ланка банківської системи області, основною функцією якої є забезпечення стабільності національної грошової одиниці на Харківщині.

Вивчення цієї теми представляє неабиякий інтерес для дослідників, оскільки банківські установи завжди відігравали значну роль у політичному та економічному розвитку регіону, особливо на сучасному етапі. Першим кроком у висвітленні цієї теми, стало створення у приміщенні ХОУ НБУ виставки "Банківська справа у Харкові періоду незалежності України (1991-1998 рр.)". Головна ідея виставки - відобразити музейними засобами складний процес розвитку української банківської системи на сучасному етапі; мета полягає у висвітленні діяльності кредитно-фінансових закладів Харківщини, як структурних одиниць державної банківської системи України. Відповідно до завдань виставки тематична структура має такий вигляд:

РОЗДІЛ I

Становлення державної банківської системи в умовах незалежної України

Тема 1. Відродження національно-державної символіки.

Тема 2. Основні законодавчі акти незалежної України.

Тема 3. Національний банк України - головна банківська інституція.

РОЗДІЛ II

Сучасна система банківської справи на Харківщині

Тема 1. Харківське обласне управління Національного банку

України - головна ланка банківської системи регіону.

Підтема 1. Операційне управління.

Підтема 2. Центр інформатизації та платіжних систем.

Підтема 3. Відділ інкасації.

Тема 2. Створення і діяльність комерційних банків.

Тема 3. Підготовка фахівців банківської справи.

РОЗДІЛ III

Становлення власної грошової системи України

Тема 1. Купоно-карбованець як тимчасова грошова одиниця.

Тема 2. Грошова реформа 1996 року.

Підтема 1. Проведення грошової реформи в Харкові.

Підтема 2. Гривня - українська національна валюта.

На виставці експонується близько 200 предметів, серед яких документи центральних та місцевих банківських установ, фотографії, що висвітлюють повсякденну працю службовців банку, та інше. Особливу увагу привертають речові експонати: машини для рахування та перевірки автентичності грошей, уніформа інкасатора банку у повному спорядженні, пам'ятні та ювілейні монети України. Використання в експозиційному показі різнохарактерних предметів значно підвищує комунікативні здібності виставки та сприяє максимальному зчитуванню інформації відвідувачами.

Банківська справа завжди була і залишається частиною національної політики нашої держави, без неї неможлива подальша розбудова незалежної України.

РЕКОНСТРУКЦІЯ СВІТОВОЇ МОДЕЛІ ПРОСТОРУ В МЕЖАХ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ

Л.І.Бабенко, завідувач сектора Харківського історичного музею

Аналіз експозиційної роботи музею останнього десятиріччя дозволяє відзначити прихильність ряду експозиціонерів до нетрадиційних форм показу окремих тем виставок та експозицій, а саме - перехід від ілюстративного принципу розкриття окремого хронологічного періоду чи історичної проблеми до так званих алегорій, що повинні не стільки проілюструвати подію, скільки дати їм певну (так звану авторську) оцінку.

яка, як правило, відповідає кон'юнктурним вимогам часу.

Причин подібної популярності алегорій декілька - це і пошуки нових форм експозиційної роботи, і перегляд історичною наукою оцінок ряду подій вітчизняної історії, що викликало, у свою чергу, прагнення показати подібні переоцінки і в експозиціях, а відсутність необхідних матеріалів вимушує робити наголос на емоційних рецепторах сприйняття матеріалу, і бажання дотримуватися традиційної формули "піднесення загальнокультурного рівня відвідувачів на більш вищий щабель, а не зниження до рівня непідготовленого глядача", і, нарешті, задоволення історикотворчих амбіцій автора експозиції чи виставки.

Але надмірне захоплення алегоріями дає негативні результати. Більшості відвідувачів експозиції подібні алегорії або ж незрозумілі, або ж не відповідають їх власним поглядам на історичні події, недостатня ж кількість (а часом майже повна їх відсутність) власне предметів, які б характеризували подію, викликає розчарування як виставкою, так і музеєм взагалі.

Прикладом гармонійного поєднання ілюстративної та "алегорійної" традиції висвітлення історичного процесу може бути відкрита у травні 1996 року експозиція "На перехрестях століть. Археологія краю" взагалі, та її скіфський розділ зокрема. Всього у другому залі згадуваної експозиції скіфському часу (VII-III ст.ст. до н. е.) присвячено 5 вітрин, 2 карти, подіум та стенд. Репрезентований матеріал дозволяє всебічно висвітлити різні сторони життя племен скіфського часу: господарство (як землеробських, так і кочових племен), різноманітні ремесла та промисли, військову справу, кінське спорядження, мистецтво звіриного стилю, релігійні, поховальні звичаї тощо.

Разом з тим розміщення всього матеріалу проводилося не просто шляхом традиційного послідовного переходу від однієї теми до іншої, а було підпорядковане чіткій схемі, що відповідає умовним уявленням давнього населення про горизонтальну та вертикальну організацію світового простору. Наріжним каменем подібної схеми є концепція світового дерева, згідно з якою світовий простір має чотирьохчленну горизонтальну (відповідаючи чотирьом сторонам світу - півночі, півдню, сходу та заходу) та трьохчленну вертикальну (за якою всесвіт складається з трьох послідовно розташованих світів: верхнього - небесного світу богів, середнього - земного світу смертних людей та нижнього - підземного світу померлих) структури. Організуючим началом цієї структури

виступає образ світового дерева, яке знаходиться у центрі всесвіту і проходить через усі світи, зв'язуючи їх поміж собою та фіксуючи їх взаємне розташування. При цьому різні частини дерева відповідають певному світові: крона - верхньому, стовбур - середньому, коріння - нижньому.

Проекціювання подібних уявлень на експозиційну площу набуло наступного вигляду. Ознаками чотирьох сторін світу, що відображають уявлення про горизонтальну структуру всесвіту є чотири вітрини, розташовані в залі по кутах геометрично правильного прямокутника, що символізує так званий "скіфський квадрат". Крім чисто зовнішнього умовного оформлення залу внутрішній зміст цих вітрин також підпорядкований стрункій системі протиставлень у вигляді традиційних бінарних опозицій: чоловік-жінка, господарство-ідеологія, землероби-кочовики тощо. У центрі, як залу, так і всієї експозиції знаходиться вітрина "світове дерево", в якій репрезентовано древко, що увінчане бронзовим навершям скіфського часу. Подібне древко у світогляді скіфів виступало матеріальним втіленням світового дерева і використовувалося у різноманітних ритуалах - поховальному, жертвоприношеннях тощо, забезпечуючи зв'язок сакралізованого мікропростору з сусідніми по вертикалі світами - верхнім та нижнім.

Ідея вертикальності простору присутня і в інших місцях експозиції. Так, у ряді випадків горизонтальна площина вітрин репрезентує нижній світ померлих (реконструкція поховань у кургані, черняхівські трупоспалення, салтівські катакомби та кінське поховання).

Уявлення давнього населення про верхній, небесний світ богів деяким чином репрезентовано на фризах вітрин у вигляді орнаментальних сюжетів різного типу відповідного часу.

Позитивне значення подібного втілення в експозицію певних надбудовних структур полягає у тому, що вони не підміняють інформативну насиченість вітрин, а існують паралельно, діючи не стільки на рецепторні фактори сприйняття матеріалу, скільки на підсвідомість відвідувача, організуючи сприйняття всього матеріалу у вигляді цілісної та стрункої системи.

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЙ ДАВНІХ ПОХОВАНЬ В МУЗЕЙНИХ ЕКСПОЗИЦІЯХ

К.І.Бакуменко, науковий співробітник Харківського історичного музею

Серед різноманітних факторів, які характеризують археологічну культуру, значне місце займає вивчення матеріалів давніх поховань. З ними пов'язані знахідки найбільш яскравих предметів матеріальної культури, за результатами їх досліджень робляться висновки про соціальне розшарування та релігійні погляди давніх суспільств.

Проблема демонстрації давніх поховань, для підвищення наочності та пропаганди археологічних досліджень, постала ще у середині минулого сторіччя. На той час була розроблена спеціальна методика вирізування поховання разом із землею і переміщення його за допомогою спеціального ящика. Такі вирізані моноліти поховання демонструвалися наприкінці XIX сторіччя у музеях Берліна, Будапешта та інших міст Європи. В Росії вперше вирізки давніх поховань були виконані у 1893-1895 рр. Н.Є.Бранденбургом у Каневському повіті Київської губернії і виставлені в Артилерійському музеї у Петербурзі. На Харківщині вирізка поховання проведена у 1901 р. приват-доцентом Харківського університету В.Ю.Данилевичем, про що ним була прочитана доповідь на засіданні Попереднього комітету по улаштуванню XII Археологічного з'їзду. Вирізане поховання доставлено до музею старожитностей при Харківському університеті, де й демонструвалося довгий час.

У 50-80 рр. вирізані із землею поховання демонструвалися в експозиціях Державного Історичного музею у Москві, краєзнавчого музею у Полтаві та інших музеїв.

Проте вирізка і переміщення давніх поховань потребують значних витрат коштів та пов'язані з низкою технічних труднощів (як то підготовка спеціального ящика, розміри якого повинні відповідати розмірам поховання, значні витрати часу та праці на виконання вирізки, наявність техніки для перевезення вирізаного поховання). Тому працівники музеїв вимушені були відмовитися від вирізки древніх поховань і замінити їх при створенні експозиції реконструкціями. У створенні подібних реконструкцій намітилося два напрямки. Перше – це відновлення в музейних залах конкретних поховань розкопаних під

час археологічних експедицій. Одним із прикладів такого підходу є реконструкція поховання воїна скіфського часу (IV ст. до н.е.) із кургана в с. Гладковщина, що демонструється у Черкаському музеї. Другий напрямок – реконструкція типових поховань виконана на основі різноманітних археологічних матеріалів, які зберігаються в музейних фондах. Прикладом такого рішення стала експозиція Харківського історичного музею "На перехрестях століть. Археологія краю," відкрита у травні 1996 р. У ній на основі добре збережених кісткових залишків, знайдених у похованнях салтівської культури (VIII-X ст.) і предметів з музейної колекції відтворені типові поховання ямної, катакомбної, срубної культур бронзової доби (об'єднані в композицію "Курган бронзової доби"), і парне поховання салтівської культури в камері катакомби. Крім того, з глиняного горщика і перепалених кісток відтворене поховання по обряду кремаші черняхівської культури (III-IV ст.). Таким чином, в експозицію включені реконструкції, які представляють значний відрізок часу – від бронзової доби до раннього середньовіччя.

Судячи з досвіду екскурсійної роботи, реконструкції давніх поховань привертають до себе велику увагу відвідувачів. Особливо це стосується учнів середньої школи, для яких є властивим емоційне сприйняття навколишнього світу та конкретне мислення.

Позитивне значення реконструкцій давніх поховань полягає у тому, що вони стають своєрідними ілюстраціями до пояснення історичного процесу, дають змогу розкрити досить складну тему релігійних уявлень давніх народів відображених у різноманітних ритуалах поховального обряду. З іншого боку, реконструкції дають змогу показати найбільш цікаву сторінку у роботі вченого-археолога, а саме процес розчистки та фіксації поховання.

ЕЛЕМЕНТ НАОЧНОСТІ В СТРУКТУРІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ (на матеріалах кам'яного віку)

І.А.Сніжко, ст. науковий співробітник Харківського історичного музею

Специфіка музейної експозиції, яка присвячена кам'яному віку, особливо палеоліту та мезоліту, полягає в особливостях речей, що

подаються. Матеріальну культуру кам'яного віку представляють майже виключно вироби з каменю (переважно кременю), що в "чистому вигляді" зрозумілі лише фахівцям. Для того, щоб розібратися у формах та функціях знарядь, необхідні докладні підтекстовки та пояснення екскурсовода. Тому важливим елементом побудови експозиції є реконструкції, що додають наочності поданому матеріалу.

При створенні археологічної експозиції "На перехрестях століть" у Харківському історичному музеї були використані різноманітні засоби подачі матеріалу, що покликані допомагати його сприйняттю відвідувачами. У вітринах, що присвячені кам'яному віку, були використані графічні реконструкції технологічних операцій виробничих процесів, зовнішнього вигляду та способів роботи знаряддями, а також реконструкції їх втрачених (тих, що не збереглися) елементів.

Поруч із крем'яними нуклеусами та знаряддями, що походять із пізньопалеолітичної стоянки біля с. Синичине, вміщена графічна реконструкція, яка демонструє послідовність операцій їх виготовлення. За допомогою графічних реконструкцій показані способи добування первісною людиною вогню, конструкція пізньопалеолітичного житла з кісток мамонту (Мезин), зовнішній вигляд та конструкція дерев'яних луків. Мезолітичне вкладишеве знаряддя реконструйоване за допомогою поєднання оригіналів-мікролітів та сучасної дерев'яної основи.

У вітрині, що присвячена неоліту, реконструйована система кріплення крем'яного тесла (оригінал) до рукоятки з дерева. На графічній реконструкції показані можливі варіанти кріплення неолітичних сокир. У реконструкції неолітичного луку використані промальовка та оригінальний крем'яний наконечник. Той самий спосіб використаний при експонуванні кераміки: на фоні промальовки посуду вміщений глиняний фрагмент. За допомогою графічних реконструкцій показано зовнішній вигляд дерев'яного човна та ткацького верстата, спосіб виготовлення дерев'яного посуду.

Присутність у структурі експозиції реконструкцій виробничих процесів та речей дає змогу екскурсоводові більш наочно охарактеризувати історичну епоху, донести до слухачів її неповторний колорит.

ТЕХНОЛОГІЧНІ ЦИКЛИ ДАВНІХ ВИРОБНИЦТВ: ДО ПРОБЛЕМИ ЕКСПОЗИЦІЙНОЇ НАОЧНОСТІ

В.І.Ревенко, науковий співробітник Харківського історичного музею

Загальновідомо, що рівень економічного розвитку певного давнього суспільства (археологічної культури) багато в чому залежав від ступеня розвинутості давніх виробництв. Ці виробництва еволюціонували, по мірі поступального розвитку того чи іншого суспільства, з домашніх ремесел - у спеціалізовані. Давні виробництва склалися з цілого ряду послідовних технологічних циклів. Основними галузями виробництв у давніх суспільствах були обробка каменя, шкіри, кістки, дерева. Особливе місце серед них займали металургія та керамічне виробництво, оскільки саме в цих галузях виникали різноманітні новації, які прискорювали розвиток як цих галузей виробництва, так і стимулювали розвиток інших. Таким чином, давні виробництва багато в чому визначили загальний вигляд та склад речових комплексів археологічних культур, котрі складають основу археологічних експозицій.

У сучасній музейній практиці будівництва археологічних експозицій, на жаль, недостатньо уваги приділяється показу розвитку давніх виробництв. Це обумовлено проблемами не тільки науково-методичного характеру, але, перш за все, недостатнім фінансуванням музейної справи взагалі та новостворюваних музейних експозицій зокрема. Як приклад можна навести археологічну експозицію Харківського історичного музею. Усі галузі давніх виробництв представлені, в основному, у вигляді малюнків, схем та реконструкцій знарядь праці. Так, у першому залі, присвяченому кам'яному віку та добі бронзи, давні виробництва представлені малюнками технологічних схем виготовлення знарядь праці з кременя, свердлення кременя, обробки деревини, ткацького станка, бронзоливарного виробництва, а також реконструкціями вкладишевого знаряддя, кам'яної мотики, кам'яних та бронзових сокир. У другому залі, присвяченому ранньому залізному віку, у скіфській господарській вітрині чорна та кольорова металургія представлені малюнками металургійного горна для виплавки кричного заліза, технологічних схем лиття бронзових казанів, бляшок та наконечників стріл.

У третьому залі, присвяченому ранньому середньовіччю, давні

виробництва представлені розташованою у салтівській господарській вітрині реконструкцією веретена з пряслом зі стінки амфори, горном салтівської культури та малюнком слов'янської гончарної печі з Донецького городища.

На наш погляд, експозиція виглядала б значно краще, якщо в ній розмістити, крім малюнків технологічних процесів давніх виробництв та реконструкцій знарядь праці, реконструкції та макети гончарного та металургійного горнів, ткацького верстата.

Зрозуміло, що це потребує значної кількості коштів, матеріалів та часу, але вдосконалення археологічної експозиції у цьому напрямку дало б відповідні результати, зробивши її значно привабливішою, цікавішою та зрозумілішою для масового непідготовленого відвідувача.

УКРАЇНСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ ХУСТКИ У КОЛЕКЦІЇ ГОЛОВНИХ УБОРІВ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

В.В.Буличова, завідувачка сектора Харківського історичного музею

Тлумачний словник В. Даля характеризує хустку як чотирикутний рівносторонній шмат шовкової, вовняної, бавовняної або полотняної тканини, який використовувався як жінками, так і чоловіками, і мав декілька призначень: хустки носили в руках або у кишенях, жінки пов'язували хустками голову або накидали на плечі, чоловіки – пов'язували на шиї.

У даній розробці автор зосередив свою увагу на зовнішньому аналізі хустки як складової частини жіночого українського та російського вбрання та на способах носіння хусток.

Як елемент вбрання головні хустки з'явилися у середині XIX ст. Вони прийшли на зміну намітці і спочатку виготовлялися з домотканого полотна та оздоблювалися вишивкою.

У 70-х рр. XIX ст. з розвитком промисловості розпочалося виготовлення хусток з мануфактурної шовкової, вовняної або бавовняної тканини, і на початку XX ст. фабрична хустка поступово стає основним головним убором дівчат та жінок.

Збірка українських та російських хусток у колекції головних

уборів ХІМ налічує 55 музейних предметів; хронологічні рамки збірки обмежені кінцем XIX – початком XX ст.ст., що обумовлює і матеріал, з якого вони виготовлені: майже всі хустки колекції – з фабричної шовкової, вовняної або бавовняної тканини, оздоблені по краях бахромою з шовкових або вовняних ниток.

Спираючись на зовнішній вигляд хустки, можна диференціювати їх як святкові та повсякденні. Святкові фабричні хустки складають основний масив збірки, відрізняючись, насамперед, матеріалом та оздобленням: переважна кількість їх виготовлена з однотонної або декорованої шовкової тканини та з яскравоорнаментованого кашеміру.

На межі XIX-XX ст.ст. шовкові хустки часто виготовляли з тафти – тканини з полотняним переплетінням, а після винаходу Жаккардом Жозефом Марі техніки крупно-візерунчастого тkania (1804-1808 рр.) з'явилися шовкові хустки з рослинним візерунком, виконаним кольоровим шовком на атласному тлі тканини, або одноколірні шовкові хустки з густим блискучим орнаментом на матовому тлі. Кілька хусток з бордової тафти, а також хустки з жаккардовим візерунком знаходяться у колекції головних уборів ХІМ, урізноманітнюючи її склад.

Орнаментовані шовкові хустки були більш характерні для святкового російського жіночого вбрання, загальною ж прихильністю українок та росіянок користувалися великі за розміром та яскраві за декором кашемірові шалі.

У фондах музею зберігаються шалі чорного, бордового, червоного, зеленого, кремового кольорів, оздоблені насиченим по периметру та значно полегшеним до центру рослинним орнаментом. Деякі шалі з колекції мають на своєму полі розріджені напівпрозорі смуги, виготовлені так званим "кисейним" переплетінням. Цей елемент доповнює декор предмета, додаючи йому більшу святковість.

Що стосується бавовняних хусток, то вони були більш принагідні для повсякденного використання і оздоблювалися досить скромно. Такі хустки вишиті кольоровою заплочкою або прикрашені набитим рослинним візерунком.

Починаючи з кінця XIX ст. широке розповсюдження у народному побуті здобули теплі вовняні хустки та шалі у клітину, ткані по типу пледа; одні з них мають яскраве різнокольорове забарвлення, для інших підібрані нитки більш темних, приглушених тонів, що

утворюють стриману кольорову гаму; зустрічаються шалі з одноколірним полем та каймою, складеною з елементів рослинного візерунка.

Неабиякий інтерес з точки зору етнографічної науки представляють різноманітні способи носіння хусток. Ця тема широко розкрита в етнографічній літературі, тому вважаємо доцільним зупинитися тільки на самих розповсюджених варіантах.

Повсякдень у літній період дівчата ходили або без головних уборів, або пов'язувалися дешевими полотняними, ситцевими хустками; на свята звичайно одягали фабричну хустку. Одним з варіантів святкового дівочого головного убору була шовкова хустка, складена на кут по діагоналі та звернута смугою, шириною 15-18 см. Кінці звернутої таким чином хустки зав'язувалися ззаду і спускалися на плечі, або їми обгортали скроні та зав'язували спереду "ріжками". Такий головний убір функціонально нагадував дівочу пов'язку, хустку ущільнювали твердою основою та затикали за її краї пофарбоване пір'я та штучні або живі квіти.

Заміжні жінки носили хустку як доповнення до складного комплексу головного убору та як самостійний убір, який теж повністю покривав волосся. Хустку зав'язували під підборіддям, або ззаду у вигляді косинки; використовували також дві хустки - однією покривали голову, а другу підводили під підборіддя і зав'язували на тім'ї.

У холодну пору року дівчата та жінки носили великі теплі хустки, обмотуючи кінцями шию та зав'язуючи їх ззаду або на тім'ї.

Проведений зовнішній аналіз українських та російських хусток з колекції головних уборів ХІМ не вичерпує собою усі можливі теми для вивчення цієї збірки, а представляє тільки одну з них. Збірка продовжує цікавити науковців та залишає для майбутніх досліджень питання технології та місць виробництва цих головних уборів.

КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ СЛОБОЖАНЩИНИ

РОЗРОБКА ТА ПОШИРЕННЯ ПРОГРАМ З ЕТНОГРАФІЧНО- КРАЄЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТОРІЧ

Д.Б.Баранов, аспірант Харківської державної академії культури

Висвітленню цього вельми важливого питання протягом останніх семидесяти років розвитку українського радянського краєзнавства, фактично, за винятком статті В.Дашкевича та кількох згадок в інших працях, не було надано належної уваги. Науковий доробок кількох поколінь українських вчених з політичних обставин знаходився під негласною забороною, праця багатьох сотен дослідників народного життя фактично виявилася забутою. Багато видатних вчених закладали підвалини цієї важливої справи та зробили значний внесок у її розбудову. Серед них – відомий український етнограф та антрополог Ф.К.Волков, юрист і криміналіст А.Ф.Кістяковський, лінгвісти К.П.Михальчук і Є.К.Тимченко та багато інших видатних вчених. Значний внесок у розробку та розповсюдження різноманітних програм щодо збирання свідств з етнографічно-краєзнавчого дослідження України зробили представники Харківського історико-філологічного товариства, такі, як відомий етнограф і редактор "Харьковского сборника" П.С.Єфименко, професори історико-філологічного факультету Харківського університету Є.К.Редін, М.Г.Халанський, Д.І.Багалій та особливо М.Ф.Сумцов, який з початку своєї багаторічної наукової діяльності наприкінці 70-х років ХІХ сторіччя до своєї смерті у 1922 році неодноразово розпочинав своїми програмами дослідження нових, до того майже невідомих сторінок матеріального та духовного побуту українців, своїми передовими науковими ідеями та розробками впливав на процес розвитку слов'янської етнографії. Так, у 1900 році М.Ф.Сумцов склав й надрукував програму щодо збирання свідств про кобзарів та лірників, що стосувалася важливих питань репертуару кобзарів, їх біографій, умов життя, що до цього на Україні не робилося. Саме ця самовіддана праця представників вітчизняної науки з розробки програм етнографічно-краєзнавчого

дослідження України, пропаганди збиральницької діяльності та історико-філологічних знань надала можливості вже на початку XX сторіччя розгорнути масовий збір свідочств з матеріального та духовного життя нашого народу й залучення до цієї праці широких верств українського суспільства. У свою чергу, розвиток збиральницької діяльності надав можливість значно розширити спектр досліджень у гуманітарній галузі, завдяки чому в ці роки відбулося бурхливе зростання мережі різноманітних музейних закладів. Так, наприклад, у 1904 році на базі Етнографічної виставки XII Археологічного з'їзду з'явився один з найкращих на той час на території Російської імперії Етнографічний музей Харківського історико-філологічного товариства, чия колекція, у свою чергу, вже за радянський час, лягла в основу створеного у 1920 році музею Слобідської України імені Г.С.Сковороди. Таким чином, всі ці події були б неможливі без існування численних програм по збиранню різноманітного етнографічного матеріалу, що без перебільшення, є великим досягненням вітчизняної етнології.

СЛОБОЖАНСЬКІ МАЙСТРИ ХУДОЖНЬОГО РІЗЬБЛЕННЯ ПО ДЕРЕВУ

*Е.Б.Щербина, доцент Харківського художньо-промислового
інституту*

Дерево - матеріал, який найчастіше українці використовували у побуті. Вже за часів Київської Русі широко відомими були різноманітні дерев'яні вироби: миски, ложки, ковші, бочки, прикрашені різьбою та інкрустацією різноколірними породами дерев, металом, склом та інш.

Відомо також, що давні слов'яни на території нашої держави прикрашали скульптурою та різьбленням екстер'єри та інтер'єри свого житла. Різьблення також посіло значне місце у прикрашенні іконостасів, зокрема, в обробці центральної частини Іконостасної Стіни.

В Україні поширеними були різноманітні способи обробки дерева - теслярство, бондарство, ложкарство. Матеріалом слугували дуб, клен, сосна, липа, вільха, груша та інші породи дерев.

На Слобожанщині відомі такі техніки різьблення, як тригранно-виймчаста, плоскорельєфна різьба, але найбільше розповсюдження

одержало об'ємне, скульптурне різьблення.

Одним із найбільш відомих його майстрів був заслужений майстер народної творчості України Петро Карпович Фоменко (1900-1983 рр.), що став автором багатьох композицій на історичні теми, а також декоративної різьби. Асортимент його творів дуже багатий: різноманітні шкатулки, папки, канцелярське приладдя та інш.

Основою творчості майстра з села Артемівки Чугуївського району Харківської області Бориса Андрійовича Лубенця є також дерев'яна станкова скульптура. Чудове знання психології сучасного сільського жителя, добрий народний гумор втілювалися у галереях образів "Типи мого села". Серед них скульптури "Рибалка", "Сільський модник", "Стригали", "Доярка", "Чабан".

Творчість Семена Івановича Печенізького є прямим продовженням традицій різьблення по дереву П.К.Фоменка. Асортимент його виробів дуже різноманітний і за формою, і за декором: трубки, ложки, черпаки, а також оригінальна станкова скульптура.

Роботи майстра вирізняються бездоганим чуттям фактури. Майстер віртуозно володіє різцем, завдяки чому виразно читається силует, є композиційна і сюжетна завершеність, лаконічна пластика.

Наймолодший послідовник школи різьблення П.К.Фоменка - народний майстер М.І.Ляшенко. Основні його твори виконано у техніці плоскорельєфного різьблення і об'ємної дерев'яної скульптури. Творчість його зросла на міцній фольклорній основі, всосала в себе любов до української народної пісні, слави, історії свого народу. У його доробку серія гайдамаків, непокірних, загартованих у боротьбі. Дуже невимушено, жваво вирішено образи сільських музик з однойменної серії, їх наділив художник веселою, доброзичливою вдачею.

Казкові, фольклорні мотиви наштовхнули різьбяра на виконання ним серії "Чорти-музики". У ній звучить ідея всеперемагаючої сили мистецтва, що змагає геть усю "нечисту силу".

Крім об'ємної станкової скульптури, М.Ляшенко працює також у жанрі декоративної плоскорельєфної скульптури. Ним виконано різні варіанти солонок, підставок під годинник, облямівки під люстро і т.інше.

Головний матеріал, який використовує автор, - це липа. Він цінує її за багатство найніжніших відтінків, визисканість фактури. Липа - м'яке дерево, і задля того, щоб зробити з неї об'ємну скульптуру, потрібні певні навички, точність, вправність рухів. Все зайве відсікається різцем,

залишаючи ледь помітний зріз на поверхні дерева. Площини скульптури стикаються, перехрещуються, утворюючи цікаву гру світла і тіні.

Традиції слобожанського різьбярства продовжують жити і свідчать про цікавий, своєрідний світ самосвідомості народу.

СТОРИНКИ ХАРКІВСЬКОГО НЕКРОПОЛЯ

Т.М.Борисова, ст. науковий співробітник Харківського історичного музею

На 2-му міському кладовищі по вул. Пушкінській, 102 - одному з найстаріших і найбільших у Харкові, знаходяться могили визначних діячів науки і культури, які залишили помітний слід в історії нашого міста, усієї держави.

Самою старою могилою на кладовищі є могила нашого прославленого земляка, видатного українського письменника, засновника художньої прози у новій українській літературі Г.Ф.Квітки-Основ'яненка (1778-1843), який народився і усе життя прожив у Харкові. Г.Ф.Квітка є автором численних романів, повістей, оповідань і п'єс. Такі п'єси як "Сватання на Гончарівці" (дія п'єси відбувається у Харкові) та "Шельменко-денщик" не сходять зі сцени і в наші дні. Спочатку Г.Ф.Квітка був похований на Холодногорському кладовищі. Пізніше могила письменника була перенесена на 2-е міське кладовище. Нині вона розташована праворуч від центральної алеї, неподалік від входу на кладовище.

Праворуч від входу знаходиться також могила відомого українського геолога, професора О.В.Гурова (1845-1921). Він народився у Саратові. У 1867 р. закінчив Харківський університет. Професор університету (з 1888 р.) і технологічного інституту (з 1887 р.). Під його керівництвом у 1886 р. пробурена перша глибока свердловина, що дала Харкову артезіанську воду. За його участю будувався харківський водопровід.

Ліворуч від центральної алеї розташована могила визначного вченого-окуліста професора Л.Л.Гіршмана (1839-1921). Він народився у м. Тукумі (Латвія). У 1860 р. закінчив медичний факультет Харківського університету; з 1875 р. - професор університету. 1870 р. організував в

університеті першу самостійну клініку очних хвороб. У 1905 р. залишив університет на знак протесту проти репресій уряду проти студентів. З 1908 р. і до кінця життя працював у Харківській міській очній лікарні (нині 14-а офтальмологічна лікарня ім. Л.Л.Гіршмана). На будинку лікарні та на будинку по вул.Гіршмана, 5, де жив Л.Л.Гіршман, встановлені меморіальні дошки.

Поблизу від могили Л.Л.Гіршмана знаходиться могила відомого хірурга М.П.Трінклера (1859-1925).

На 7-ій алеї кладовища розташована могила М.С.Бокаріуса (1869-1931), відомого радянського вченого, одного з основоположників радянської судової медицини і криміналістики, заслуженого професора. З 1910 р. він завідував кафедрою судової медицини Харківського університету. З 1928 р. - головний судово-медичний експерт УРСР. За його ініціативою у 1923 р. у Харкові був створений кабінет науково-судової експертизи, реорганізований у 1926 р. в інститут судової експертизи. У 1931 р. інституту було присвоєне ім'я вченого.

На 3-ій алеї знаходиться могила І.І.Стрелкова (1898-1954) - українського, радянського фізико-хіміка, члена-кореспондента АН УРСР (з 1948 р.). Він народився у с. Велика Буромка (нині Черкаської обл.). У 1925 р. закінчив Харківський технологічний інститут. У 1921-24 рр. Стрелков - секретар Раднаркому УРСР, у 1924-30 - вчений секретар Голови Раднаркому УРСР. У 1933-39 рр. - директор Харківського хіміко-технологічного інституту, у 1944-49 рр. - Українського інституту будівельних матеріалів.

На цій же 3-ій алеї розташована могила видатного українського радянського вченого-агрогрунтознавця, академіка АН УРСР О.Н.Соколовського (1884-1959) - дійсного члена ВАСГНІЛ (1935). Він народився у с. Велика Буромка (нині Черкаської обл.). У 1908 р. закінчив Київський університет, у 1910 р. - Московський сільськогосподарський інститут. З 1922 р. - професор Московського межового інституту, з 1924 р. - професор, а з 1944 р. - директор Харківського сільськогосподарського інституту; одночасно (з 1956 р.) - директор УкрНДІ ґрунтознавства. Нині - це НДІ ґрунтознавства і агрохімії ім.О.Н.Соколовського.

На 3-ій алеї похований і відомий український радянський фізіолог і біохімік, член-кореспондент АН УРСР О.В.Нагорний (1887-1953). Він народився у Харкові. У 1912 р. закінчив Харківський університет. З 1924 р. професор О.В.Нагорний очолював кафедру, з 1935

був також директором інституту біології університету. Він - автор більше 100 наукових праць.

Одним з учнів О.В.Нагорного був І.М.Буланкін (1901-1960) - теж український радянський вчений-біохімік, академік АН УРСР (з 1951 р.). Він народився у с. Теньки Татарської РСР у селянській родині. У 1926 р. закінчив Харківський інститут народної освіти. У 1934 р. став професором, а у 1945 - ректором Харківського університету. Разом зі своїм вчителем Буланкін створив новий напрямок у радянській науці - вікову біохімію та фізіологію. Буланкін похований на центральній алеї, майже біля входу на кладовище.

На цій же стороні кладовища (на 2-ій алеї) похований М.А.Валяшко (1871-1955) - український радянський хімік-органік, заслужений діяч науки УРСР (з 1946 р.). Він народився у м. Куп'янську на Харківщині. З 1895 р. працював у Харківському університеті (з 1909 р. - професор). З 1919 р. - професор Харківського політехнічного інституту. У 1910 р. створив першу в Росії спектроскопічну лабораторію. Був членом президії Комітету хімізації Держплану СРСР (з 1932 р.). Нагороджений орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора.

У лівій частині кладовища похований видатний український радянський ортопед, член-кореспондент АН УРСР М.І.Ситенко (1885-1940). Він народився у с. Рябушки Лебединського повіту. Закінчив Сумську гімназію і медичний факультет Харківського університету. З 1921 р. - головний лікар Харківського медико-механічного інституту, з 1926 р. - директор НДІ ортопедії та травматології, з 1936 р. - голова Президії Українського товариства ортопедів. Після смерті вченого у 1940 р. спеціальною постановою Уряду УРСР ім'я М.І.Ситенка було присвоєне Харківському НДІ ортопедії і травматології, який він очолював багато років.

Поряд з могилою М.І.Ситенка знаходиться могила другого українського радянського ортопеда і травматолога, члена-кореспондента АМН СРСР М.П.Новаченка (1898-1966). Він народився у с. Буринь Сумської обл. у селянській родині. Після закінчення Харківського медичного інституту (1922 р.) працював в Українському НДІ ортопедії та травматології (з 1940 р. - інститут ім. проф. М.І.Ситенка), де пройшов шлях від лікаря-ординатора до директора і наукового керівника інституту. Праці М.П.Новаченка присвячені питанням лікування переломів кісток, протезування тощо. З 1955 р. - депутат Верховної Ради УРСР, з 1948 до 1966 р. - беззмінний голова Харківського наукового медичного

товариства.

На 10-ій алеї похований А.К.Вальтер (1905-1965) - відомий радянський фізик, академік АН УРСР (з 1951 р.), засл. діяч науки УРСР (1955 р.). Народився у Петербурзі. У 1926 р. закінчив Ленінградський політехнічний інститут. У 1924-30 рр. працював у ФТІ АН СРСР у Ленінграді, з 1930 р. - у ФТІ АН УРСР у Харкові. З 1937 р. - професор Харківського університету. У 1933 р. досліджував атом ядра літія і ядерні реакції й разом з О.І.Лейпунським, К.Д.Синельниковим і Г.Д.Латишевим вперше в СРСР розщепив атомне ядро штучно прискореними частками. Створив школу фізиків-ядерщиків. Нагороджений двома орденами Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора.

На сусідній, 11-й алеї, похований другий відомий український радянський фізик, теж академік АН УРСР і засл. діяч науки УРСР К.Д.Синельников (1901 -1966). Він народився у Павлограді (нині Дніпропетровської обл.). У 1923 р. закінчив Кримський (у Симферополі) університет. Працював у ФТІ АН СРСР у Ленінграді (1924-1930). Потім працював у ХФТІ АН УРСР (з 1944 р. - директор інституту) і одночасно (з 1936 р.) - професор Харківського університету, організатор фізико-технічного факультету. У 1931-32 рр. Разом з І.В.Курчатовим провадив дослідження у галузі напівпровідників. У 1933 р. разом з А.К.Вальтером, О.І.Лейпунським і Г.Д.Латишевим вперше в СРСР розщепив атомне ядро літія штучно прискореними протонами. Нагороджений 3-ма орденами Леніна і 3-ма орденами Трудового Червоного Прапора.

Біля центральної алеї знаходиться могила Д.М.Соболева (1872-1949) - українського радянського геолога і палеонтолога, засл. діяча науки УРСР (з 1935 р.). Він народився у с. Хріпелі Костромської губернії. У 1899 р. закінчив природничий відділ Варшавського університету. Працював у Варшавському політехнічному інституті. З 1914 р. - професор Харківського університету і керівник (з 1922 р.) науково-дослідної кафедри геології, перетвореної 1933 р. в інститут геології при університеті. Серед праць Д.М.Соболева - праці з геології Українського кристалічного щита, Донецького кряжу, Великого Донецького басейну та ін. Він одним з перших (1933 р.) зробив прогноз про можливу нафтоносність Дніпровсько-Донецької западини.

Усі ці могили як важливі історичні пам'ятки взято на облік та під охорону держави.

**КНЯЗЬ НИКОЛАЙ АНТОНОВИЧ ГЕДРОЙЦ – МЕЦЕНАТ,
ПРОСВЕТИТЕЛЬ, ИСКУССТВОВЕД**

А.И.Гедройц

Князь Николай Антонович Гедройц, в оригинальном написании Миколай, сын Антония-Юзефа, принадлежал к представителям знатного литовского княжеского рода, которому традиция приписывает происхождение от древних языческих владетелей Литвы, княживших там прежде дома Гедимины, т.е. до XIII - половины XIV веков. Легендарным родоначальником считается Юлий Довшпрун или Довшпрунг, прибывший в Литву из Рима. Официально признанная родословная выводит от него цепочку имен, среди которых Великие князья Литовские:

Живибунд, сын Довшпрунга - Куковойтис - Утенес - Швинторог - Гермунд - Ромунд - удельный князь Гедрус - удельный князь Гивил - удельный князь Гурда - удельный князь Довмонт (в православном крещении получивший имя Тимофей и канонизированный Русской православной церковью как благоверный князь Псковский) - князь Войткус - князь Бартоломей, сыновья которого Матеуш и Кшиштоф, жившие в начале XVI века, признаны родоначальниками двух основных ветвей княжеского рода, которые после раздела в 1794 году Речи Посполитой были утверждены в княжеском достоинстве Российской империи. Ряд ветвей рода, более, по тем временам, патриотично настроенные, не сочли нужным доказывать свое право на титул в Российской империи и удовлетворились трактовкой своего происхождения "потомственный дворянин" и "потомственный дворянин из князей". Некоторые ветви перешли в подданства других государств, и сегодня их потомки представляют клан Гедруса в США, Канаде, Великобритании, Шотландии, Бельгии, Франции, Польше, Литве и в Украине. Существуют несколько ветвей рода в России - в Санкт-Петербурге и в Москве. За участие в Польских восстаниях 1794, 1832, 1848, 1862 годов многие из рода Гедройцев были лишены титулов, подверглись конфискации земель и поместий и были высланы в Сибирь, на Урал, в Среднюю Азию, в Молдавию и в Слободскую Украину.

Однако, еще во времена Украинской запорожской державы, отдельные представители княжеского рода Гедройцев выезжали на

Украину и связывали с ней свое будущее. Так, первым упоминанием о князьях Гедройцах на территории современной Украины можно считать участие в восстании известного казацкого ватажка Северина Наливайко князя Флориана Гедройца. С января 1596 по конец сентября 1598 года - до момента своего пленения казаками Байбузы - князь Флориан Гедройц принимал активное участие в разработке войсковых операций сторонников С.Наливайко и его сотоварища Метлы и сам непосредственно в них участвовал.

Если рассматривать более ранний период, то Ипатьевская летопись говорит о том, что в 1219 году к вдове Галицко-Волынского князя Романа - Анне приезжала делегация литовских князей числом более 20 для подписания мирного договора. Среди них старшим был великий князь литовский, основоположник княжеского рода Гедройцев. Указанный выше договор действовал около 30 лет и заложил основы укрепления и становления Галицко-Волынского княжества, поскольку создал условия совместного украинско-литовского сопротивления польско-венгерской агрессии на западные земли уже разваливавшейся к тому времени Киевской Руси.

Касаясь той деятельности, которую вел на Украине князь Н.А.Гедройц, следует отметить, что она носила характер меценатско-подвижнический. Будучи близким другом И.Е.Репина, князь имел широкие связи в кругах художников и скульпторов. Сам он закончил Санкт-Петербургскую Академию художеств, был неплохим скульптором, выставлялся, но всю свою жизнь посвятил музейному строительству на Украине.

По его инициативе и непосредственном живом участии были открыты художественные музеи в Херсоне (1912), Николаеве и Екатеринославе (1914). Его личное вмешательство способствовало выделению Сумскому художественному музею (1921) помещений для хранилища и размещения коллекции. Его помощь Д.Яворницкому в изыскании средств для строительства Днепропетровского исторического музея - точной копии его Каирского "старшего брата" - была решающей. Несколько особняком во всей этой деятельности стоит еще одно детище Н.А.Гедройца - дом-музей И.Е.Репина в городе Чугуеве Харьковской области, который князь, а после событий 1917 года, "товарищ" Гедройц начал строить в 1928 году, продолжив тем самым их с И.Репиным совместный проект, начатый еще до Октябрьского переворота.

В Харькове Н.А.Гедройц жил с поздней осени 1918 до конца 1933 года. Он умер в нужде, голоде и болезнях. Но его дух подвижника, великого популяризатора идей изобразительного искусства, целиком и полностью посвятившего себя служению украинскому народу, остался несломленным.

Литовец по родовым корням, поляк по происхождению и культуре, украинец по месту жительства и служения людям - Николай Антонович Гедройц являл собой как бы символ Речи Посполитой трех народов: поляков, литовцев и русино-украинцев, объединившихся благодаря титаническим усилиям гетмана Ивана Выговского в 1658 году в одно государство, девизом которого было: "ВОЛЬНЫЕ С ВОЛЬНЫМИ, РАВНЫЕ С РАВНЫМИ, БЛАГОРОДНЫЕ С БЛАГОРОДНЫМИ".

Весной 1998 года исполнилось 150 лет со дня его рождения, которое отмечали только сотрудники Николаевского художественного музея и семья внука его двоюродного брата, проживающая в Харькове.

ИСТОРИЯ ЧУГУЕВСКОГО ПОЛКА

С.І.Бучаста, завідувачка краєзнавчого відділу Чугуївського історико-культурного заповідника ім. І.Ю.Репіна

Чугуев - один из древнейших городов Слободской Украины, возникновение и строительство которых в XVII веке было связано с созданием крупной оборонительной линии - Белгородской засечной черты. Военное предназначение города обусловило заселение его такими людьми, которые сами по себе составляли бы войско. Основными задачами переселенцев были: строительство острога, защита от татар и разведка их передвижений. Гарнизон города составили украинские казаки, московские стрельцы, станичники сторожевой службы, чины городской службы. Во II половине XVII в. в Чугуеве появляются полки "нового строя", вернее сотни драгун, рейтар, копейщиков и солдат. Воинский опыт чугуевцы приобретали в борьбе с татарами.

В 1658 году Чугуев вошел в состав сформированного Белгородского разрядного полка. Первое боевое крещение чугуевцы получили в русско-польской войне 1654-1667 гг. В 1687, 1696 годах приняли участие в Азовских походах.

После упразднения поместных войск в 1700 году в Чугуев по приказу Петра I переселяются участвовавшие в Азовских походах донские и яицкие казаки и калмыки, из которых формируется Чугуевская команда казаков и калмыков.

В Северной войне Чугуевская команда находилась с 1700 по 1709 год. Участвовала во многих сражениях, в том числе при деревне Лесная и в Полтавской битве. За отличия в этой войне команде были пожалованы первые привилегии.

Осада Данцига, сражения при Швеце и Тухеле, разьезды по берегу моря - таков послужной список чугуевцев в польско-русской войне 1733-1735 годов.

Войны с Турцией 1735-1739 гг. и Швецией 1741-1743 гг. не обошлись без участия чугуевцев, за что в 1740 году отставным чинам было положено жалование.

До середины XVIII века собственной формы чугуевцы не имели. 21 июля 1749 года Чугуевская команда получила официальный статус казачьего конного полка. 14 марта 1752 года получила знамена.

Одним из серьезных испытаний стало участие в Семилетней войне, в ходе которой Чугуевскому полку довелось участвовать в сражениях при Гросс-Егерсдорфе (1757 г.), при Цорндорфе (1758 г.), под Пальцигом (1759 г.), при Кунерсдорфе (1759 г.), где была отмечена высокая боевая дисциплина полка.

Время царствования Екатерины II было временем частых переформирований и военных походов. С 1764 по 1774 год чугуевцы в Польше, в 1774 - подавляют мятеж Пугачева на Урале, в 1776 году - в Крыму, в русско-турецкой войне 1787-1791 гг. завоевывают славу у стен Измаила, Очакова, Рымника, Мачина, Галаца. XVIII век закончился для полка походами в Польшу (1794 г.) на усмирение восстания Тадеуша Костюшко и в Персию (1795 г.). За это время полк неоднократно переформировывался, на его базе создавались новые воинские подразделения: Легионная команда, Конвойная придворная команда, Конвойный полк князя Потемкина-Таврического, 3-й Чугуевский Малороссийский регулярный полк. Во второй половине XVIII века чугуевцы имели единую форму и вооружение.

Начало XIX века вернуло Чугуеву один полк, который в 1803 году получил название регулярного казачьего. С 1806 года Чугуевский полк вновь воюет с турками на Дунае, где и получает 18 августа 1808 года известие о том, что отныне их место в регулярной коннице под

названием Чугуевский уланский полк. В 1811 году чугуевские уланы спасают положение в сражении при Рымнике, за что особо отличившиеся получают награду из рук Кутузова.

В войну с Наполеоном полк включается на заключительном этапе. В составе авангарда графа Милорадовича участвует в Заграничных походах, где принимает участие в сражениях под Лейпцигом (1813 г.) и при взятии Парижа (1814 г.). За эту войну полк получил коллективную награду - серебряные Георгиевские трубы.

В 1817 году Чугуевский полк был переведен в разряд военно-поселенных полков. Уже в этом статусе чугуевцы участвовали в войне с Ираном, Турцией (1828-1829 гг.). Одним из солдат полка в этот период был отец И.Е.Репина - Ефим Васильевич. В 1831 году полк был послан на подавление восстания в Польше.

Восточная война (1854-1856 гг.) привела Чугуевский полк к Одессе, где он препятствовал высадке англо-французского десанта на побережье.

Участие полка в русско-турецкой войне 1877-1878 гг. было отмечено второй коллективной наградой - Георгиевским штандартом.

С 1882 по 1907 год Чугуевский полк был преобразован в драгунский под номером "32".

Последней войной в истории полка стала Первая мировая. В 1916 году он находился на Северном фронте, где решением общего сбора после Февральской революции отказался участвовать в карательных экспедициях. В 1918 году Чугуевский уланский полк прекратил свое существование.

**ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ НАУКОВО-
ДОСЛІДНИЦЬКОГО ЦЕНТРУ ім. Д.І.БАГАЛІЯ В
ХАРКІВСЬКОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ІНСТИТУТІ
«НАРОДНА УКРАЇНЬСЬКА АКАДЕМІЯ»**

*Т.Г.Павлова, кандидат історичних наук, доцент Харківського
гуманітарного інституту "Народна українська академія"*

1990-ті роки увійдуть в історію вітчизняної культури тим, що розгорнули процес повернення народу навіпзабутих імен видатних діячів наукового, культурного і суспільного життя.

Наприкінці XIX - на початку XX ст. у Харкові працювала блискуча плеяда науковців-гуманітаріїв, серед яких виділялася постать Дмитра Івановича Багалія. Своєю плідною працею на ниві просвітництва (викладання в університеті, розробка історії України, Слобожанщини і Харкова, опікування бібліотечною і видавничою справою та ін.) він здобув визнання і шану не тільки серед харків'ян, а й усієї країни. Його поважали не тільки прості громадяни, учні, колеги, а й власті: за царських часів він обирався від університетів Російської імперії до складу Державної Ради, головою Харківської міської думи, ректором Харківського університету; під час Гетьманщини став одним із 10 перших академіків-істориків новоствореної Всеукраїнської академії наук; за Радянської влади викладав, писав, друкувався і обіймав керівні посади - очолював один із відділів ВУАН, Інститут української культури та інші наукові установи у Харкові. Однак, після смерті Д.І.Багалія у 1932 р. його ім'я і наукова спадщина почали вилучатися із культурного життя. Вони не заборонялися офіційно, а просто замовчувалися. Внаслідок такої політики протягом кількох десятиліть праці вченого не перевидавалися, а його творчість не вивчалася.

Інтерес широких кіл громадськості, у першу чергу харківської, до особи Д.І.Багалія пробудився з середини 80-х років. Були перевидані його фундаментальні праці з історії Харкова і Слобідської України, захищені 2 кандидатські дисертації, відбулися перші наукові конференції. Але цього недостатньо. Величезна спадщина цього видатного українського історика ще не узагальнена, не осмислена, не донесена до широкого загалу.

Ідея повернути Д.І.Багалія в українську культуру - повернути на те місце, якого він заслуговує, народилася на кафедрі історії України Харківського державного університету. Але силами кафедри підняти цей значний культурний пласт не вдалося. Тому головний ентузіаст цієї справи професор В.В.Кравченко продовжив пошуки однодумців, готових до тривалої копіткої роботи, наукової і організаційної. Його ініціативи знайшли всебічну підтримку і були розвинуті у Харківському гуманітарному інституті «Народна українська академія». Цьому спричинилося те, що керівництво академії (ректор - доктор історичних наук, професор Астахова В.І.) по-перше, повністю усвідомлювало значення Д.І.Багалія для української історичної науки і культури, по-друге, вже почало клопотання перед Міністерством освіти України про

присвоєння ХГІ «НУА» імені славного земляка і, по-третє, визначало напрямки наукової і виховної роботи, яка б обґрунтовувала і закріплювала право академії носити почесне ім'я вченого.

1 грудня 1998 р. за наказом № 199-к при кафедрі історії і політології ХГІ «НУА» було створено Науково-дослідницький центр історії української культури ім. Д.І.Багалія. Головною метою Центру визначено дослідження, збирання, популяризація та видання творчої спадщини академіка Багалія, вивчення біографії та діяльності вченого, започаткованих ним традицій і напрямків наукової роботи. Центр має стати осередком не тільки наукової, а й виховної роботи. Його першим кроком стало проведення 5 листопада 1998 р. І-их Багаліївських читань.

Основною ланкою в діяльності Багаліївського центру протягом кількох наступних років буде підготовка наукового видання багатотомного «Зібрання праць» Д.І.Багалія. Вже сьогодні працівниками Центру зібрано в архівах і музеях Харкова та Києва близько 200 листів, відправлених вченим і отриманих ним від В.Антоновича, А.Кримського, О.Оглобіна, Н.Полонської-Василенко, М.Слабченка та ін. Більшість з листів ще не введена до наукового обігу. Вони будуть опрацьовані і включені до I-го тому «Зібрання праць», ілюстрацією до «Автобіографії» історика. Наступними планується видати «Історіографію», перевидати «Опыт Харьковского университета» та інші праці.

Таким чином, утворення Багаліївського центру сприяє розв'язанню таких суспільно-значущих проблем, як: повернення в українську культуру імені і наукової спадщини видатного історика України, Слобожанщини і Харкова Д.І.Багалія; згуртування навколо нього науковців-дослідників історії і культури Слобожанщини і активізація цієї роботи; поширення знань про історію рідного краю і виховання на цьому ґрунті почуття патріотизму.

ПЕЧАТКИ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПИСІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ

О.Однорозженко, студент Харківського державного університету

У фондах Інституту рукописів Національної бібліотеки України (далі - ІР НБУ) зберігається досить значний сфрагістичний матеріал козацьких часів при оригінальних документах того періоду. Серед них

значну частину становлять печатки посадових осіб козацької адміністрації різного рангу. Ці печатки використовувалися як у приватному, так і в офіційному листуванні. При цьому приватні печатки нерідко відігравали роль, яку мали б виконувати урядові печатки відповідних міст, полків і земель. Так, при універсалі стародубського полковника Лук'яна Журавки від 11 серпня 1712 року (ІР НБУ, ф.161, №751, арк.1) знаходимо приватну печатку цього полковника. Вона має восьмикутну форму і розмір 27х26 мм. У полі печатки вміщено родовий герб Журавок з зображенням дуже характерним для козацької геральдики: на французькому готичному щиті напнутий лук з стрілою, яка лежить вістрям догори; над щитом забороло, в нашоломнику три страусових пера, навколо щита - намет, навколо всього - літери ЄЦПВВЗПСЛИЖ (его царської пресвітлої величності Війська Запорізького полковник стародубський Л.І.Журавка).

На одній з купчих, засвідчених у ратуші міста Лохвиці, бачимо печатку лохвицького сотника Степана Пештича (ІР НБУ, ф.137, №51, арк.1 зв., від 4 лютого 1714 року), має овальну форму і розмір 21,5х20 мм. У полі печатки зображено серце, на якому хрест з кульками на кінцях, над серцем три страусових пера, над якими корона, навколо серця дві пальмові гілочки, обабіч яких дві восьмипроменеві зірки, у полі печатки також розміщено літери: СТПСЛ (С.Т.Пештич сотник лохвицький). Як бачимо, приватна печатка в ті часи мала цілком правочинне значення і могла засвідчувати офіційний документ з майновим змістом.

Наступна печатка належить бобровицькому сотнику Михайлові Хецину (ІР НБУ, ф.160, №714, арк.1). Вона засвідчує офіційне рішення бобровицького сотенного суду від 28 січня 1711 року і має овальну форму і розмір 10,5х16 мм. У полі печатки вміщено зображення серця під шестикінцевим хрестом, над яким восьмипроменева зірка, навколо літери: МХСБ (Михайло Хецин сотник бобровицький).

Від 16 лютого 1695 року збереглася печатка бубнівського сотника, ім'я і прізвище якого, на жаль, встановити не вдалося. Печатка засвідчує купчу (ІР НБУ, ф.61, №1143, арк.1 зв.) і має восьмикутну форму розміром 13х11 мм. У полі печатки вміщено серце, на якому розташовано розширений хрест; згори літери АД (ймовірно, ініціали сотника). Це вже третя печатка, яка має в основі свого зображення серце і хрест, які є одними з найрозповсюдженіших у козацькій геральдиці.

До XVII сторіччя належать також і дві наступні печатки. Перша

з них засвідчує купчий запис від 23 лютого 1667 року і належить чернігівському городовому отаману Іванові Харитоновичу (ІР НБУ, ф.61, № 1140, арк.1 зв.). Печатка має восьмикутну форму і розмір 14х12 мм. У її полі знаходиться ренесансовий щит, на якому зображено козацьку шаблю; у нашоломнику три страусових пера; вгорі літери ІХ (Іван Харитонович), здолу літери АЧГ (Атаман Чернігівський городовий).

Печатка козелецького городового отамана знаходиться при його листі від липня 1655 року і має восьмикутну форму розміром 15х13 мм (ІР НБУ, ф.160, №704, арк.1 зв.). У полі печатки розміщено італійський готичний щит, на якому пов'язка над щитом забороло, у нашоломнику три страусових пера, навколо щита намет; у правому горішньому куті літера S, у лівому горішньому куті літера I (Суховій Іван).

Ця печатка є, безсумнівно, цікавою з огляду на те, що відноситься до часів Богдана Хмельницького і засвідчує, що навіть у ці ранні часи формування української державності у козацької старшини з'являється бажання мати власні печатки, які підтверджували їх високе становище.

Лук'ян Журавка

Степан Пештич

Михайло Хецин

ЖИВОПИСНІ ТВОРИ ВІДОМИХ МАЙСТРІВ У ПРИВАТНИХ КОЛЕКЦІЯХ МІСТА ХАРКОВА

О.М.Пантелей, ст. науковий співробітник Харківського історичного музею

Сьогодні, коли співробітники Харківського історичного музею займаються вивченням художнього життя на Харківщині у повоєнні роки, важливе значення має виявлення та вивчення історії невідомих пам'яток мистецтва видатних майстрів, які зосереджені у приватних колекціях.

Одна з таких виявлених збірок живопису належить нашій сучасниці харків'янці Лені Сергіївні Середі. У колекції - роботи відомих українських художників кінця XIX - початку XX ст., уродженців краю

С.І.Васильківського, П.О.Левченка, видатних класиків російського образотворчого мистецтва І.К.Айвазовського, Л.Ф.Лагоріо, Г.Г.Мясоедова, О.Д.Ківшенка, С.А.Виноградова, М.М.Каразіна та багатьох інших талановитих майстрів пензля.

Збиранням живописних творів займався її батько Середя Сергій Денисович. Він народився у Гадячі на Полтавщині у 1891 р. в сім'ї робітника. У першу імперіалістичну війну воював у чині прапорщика. У громадянську війну вже командував полком. У 30-і роки працював у Харківській міській раді, де займався питаннями народної освіти. У 1941 р. С.Д.Середя був призначений військовим комісаром евакошпиталу, а у 1942-43 рр. воював на фронтах Великої Вітчизняної війни. З 1944 р. по 1948 р. - директор Харківського історичного музею. Помер у 1950 р.

Збірку живопису Сергій Денисович почав формувати у 20-і роки. Ця думка зародилася після того, як полтавський художник М.М.Гужа у 1923 р. подарував йому картину на козацьку тематику. Вже у той час сформована збірка картин пережила часи Великої Вітчизняної війни. За спогадами Лени Сергіївни, яка залишалася поряд з матір'ю в евакошпиталі до 1944 р., її батько брав живописні твори з собою і вони прикрашали стіни шпиталу. Потім колекцію повернули до Харкова.

У колекції є робота Сергія Івановича Васильківського, яскравого представника Харківської художньої школи XIX - початку XX ст. Це картина «Ранок». Вона невелика за розміром, має підпис автора, виконана у 80-і роки XIX ст. Саме у той час Сергій Іванович виконав серію малюнків та картин на цю тему. Великий горизонт, дві приземкуваті хати на пагорбі, удалині - село та річка. Це Донець, на березі якого пройшли дитячі роки художника. Робота має багато спільного з іншими його полотнами та малюнками. Так, одна з них також має назву «Ранок» і входить до збірки Сумського художнього музею. Інша робота має назву «Весна на Україні» і зараз зберігається у приватній збірці Б.Б.Савешнікова у Харкові, а малюнок з такою ж назвою зараз у приватній колекції Л.В.Кузнецова у Харкові.

У колекції С.Д.Середі зберігається також картина Олексія Даниловича Ківшенка, автора багатьох жанрових картин на мисливські теми «Полювання». Робота не датована, за непідтвердженими свідченнями, що збереглися у родині, вважається не закінченою. На полотні два мисливці - чоловік та хлопчина, які в ясний сонячний день притаїлися у колоссях вівса.

Одне з головних місць у колекції займає картина відомого художника Григорія Григоровича Мясоєдова. Робота не датована, має назву «Абрикоси у цвіту». На полотні - абрикосовий сад сонячним ранком, алея, по центру на лавочці - дві жіночі постаті.

Слід згадати також роботу відомого талановитого мариніста Івана Костянтиновича Айвазовського із зображенням морського пейзажу. Море, шторм, корабельна аварія. Сюжет однієї з багатьох картин, виконаних художником на цю тему.

Зберігаються акварелі художника книжкової ілюстрації та журнальної графіки Миколи Миколайовича Каразіна. На одній із них - морський пейзаж, на іншій - сцена повернення чоловіка з полювання.

Сільський пейзаж Льва Феліксовича Лагоріо зовсім не характерний для цього видатного майстра, який писав переважно у традиціях академічного живопису. Картина невелика за розміром, має підпис, датується 1897 р. У колекції є також роботи вітчизняних та західних майстрів.

Колекція живопису Сергія Денисовича Середи невелика за кількістю, але дуже цінна з точки зору насиченості її роботами талановитих художників. Ця приватна колекція - одна з багатьох, які існують сьогодні у нашому місті, дасть змогу розкрити багато «білих плям» в історії старожитностей Слобідського краю.

ЗМІСТ

А.А.Янковський ХАРКІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ: ІСТОРІЯ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	3
С.М.Куделко, С.І.Посохов СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МУЗЕЙНЫХ ЭКСПОЗИЦИЙ И ЗАДАЧИ ХАРЬКОВСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО МУЗЕЯ.....	6
М.З.Бердута СВЯТА, ОБРЯДИ ТА ЗВИЧАЇ СЛОБОЖАН (XIX – поч. XX ст.)..	8
Д.М.Дудко М.Ф.СУМЦОВ ЯК СКОВОРОДИНОЗНАВЕЦЬ.....	9
І.В.Щербіна М.Ф.СУМЦОВ – ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК ТРАДИЦІЙНОЇ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ.....	11
НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В НАУКОВОМУ ТА АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНЬОМУ ПРОЕКТУВАННІ МУЗЕЙНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ... ..	13
В.М.Яковлев ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ НАУКОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ З ДОЖОВТНЕВОЇ ІСТОРІЇ КРАЮ (IX ст. – 1917 р.).....	13
В.К.Вохмянін, О.Л.Пенькова НОВІ ПІДХОДИ ДО ПРОЕКТУВАННЯ ЕКСПОЗИЦІЇ З ІСТОРІЇ “РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ”.....	14
О.Г.Генъ СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕКСПОЗИЦІЙНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 20-30-х РОКІВ XX ст. У ХАРКІВСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕІ	18

К.Ю. Чадаєва ДОЛЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ В 1930-ті РОКИ.	20
І.М.Болдінов ДО ПИТАННЯ ЕКСПОЗИЦІЙНОГО ВИСВІТЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ІСТОРИЇ УКРАЇНИ.	22
В.А.Сушко СПРОБА НОВОГО БАЧЕННЯ ЕКСПОНУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ КОЛЕКЦІЙ.	23
В.С.Аксьонов РОЛЬ ТА МІСЦЕ АРХЕОЛОГІЧНИХ ВИСТАВОК У ЗАГАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ.	25
В.В.Бондаренко, І.М.Ікол ЗАВДАННЯ ХУДОЖНИКА ПРИ ПРОЕКТУВАННІ СУЧАСНИХ МУЗЕЇВ У БУДИНКАХ - ПАМ'ЯТНИКАХ АРХІТЕКТУРИ.	26
І.М.Кравець, А.М.Олексієнко ПРО ПРОЕКТ МУЗЕЮ-САДИБИ ГНАТА ХОТКЕВИЧА НА ХАРКІВЩИНІ.	28
Н.Г.Бардакова ВИКОРИСТАННЯ ДРАПІРУВАЛЬНИХ ТКАНИН В ОФОРМЛЕННІ СТАЦІОНАРНОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ В ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕЇ.	29
ПРОБЛЕМИ МУЗЕЙНИЦТВА НА ХАРКІВЩИНІ.	32
В.О.Бандуровська ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАРКЕТИНГУ У МУЗЕЙНІЙ СПРАВІ.	32
В.С.Власко СТВОРЕННЯ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ-КВАРТИРИ СІМ'Ї ГРИЗОДУБОВИХ У ХАРКОВІ.	35

І.П.Засипкіна, Л.В.Рудь ПРО ВИКОРИСТАННЯ ФОНДІВ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРИЇ УКРАЇНИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.	37
Д.В.Бадаєв ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРИЇ ХАРКІВЩИНИ НОВИХ ЧАСІВ (14.07.1500-6.01.1919) - ЯК ОСНОВА ДЛЯ ПОБУДОВИ РОЗГОРНУТОЇ ТЕМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ.	40
О.М.Сошнікова З ДОСВІДУ СТВОРЕННЯ ВИСТАВКИ У ХАРКІВСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ УПРАВЛІННІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ.	45
Л.І.Бабенко РЕКОНСТРУКЦІЯ СВІТОВОЇ МОДЕЛІ ПРОСТОРУ В РАМКАХ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ.	47
К.І.Бакуменко ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЙ ДАВНІХ ПОХОВАНЬ В МУЗЕЙНИХ ЕКСПОЗИЦІЯХ.	50
І.А.Сніжко ЕЛЕМЕНТ НАОЧНОСТІ В СТРУКТУРІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ КАМ'ЯНОГО ВІКУ).	51
В.І.Ревенко ТЕХНОЛОГІЧНІ ЦИКЛИ ДАВНІХ ВИРОБНИЦТВ. ДО ПРОБЛЕМИ ЕКСПОЗИЦІЙНОЇ НАОЧНОСТІ.	53
В.В.Буличова УКРАЇНСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ ХУСТКИ У КОЛЕКЦІЇ ГОЛОВНИХ УБОРІВ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ.	54

КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ СЛОБОЖАНЩИНИ.....	57
Д.Б.Баранов РОЗРОБКА ТА ПОШИРЕННЯ ПРОГРАМ З ЕТНОГРАФІЧНО- КРАЄЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX - ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XX ст.....	57
Е.Б.Щербина СЛОБОЖАНСЬКІ МАЙСТРИ ХУДОЖНЬОГО РІЗЬБЛЕННЯ ПО ДЕРЕВУ.....	58
Т.М.Борисова СТОРІНКИ ХАРКІВСЬКОГО НЕКРОПОЛЯ.....	60
А.І.Гедройц КНЯЗЬ МИКОЛА АНТОНОВИЧ ГЕДРОЙЦ - МЕЦЕНАТ, ПРОСВІТИТЕЛЬ, МИСТЕЦТВОЗНАВЕЦЬ.....	64
С.І.Бучаста ІСТОРІЯ ЧУГУЇВСЬКОГО ПОЛКУ.....	66
Т.Г.Павлова ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ НАУКОВО- ДОСЛІДНИЦЬКОГО ЦЕНТРУ ім. Д.І.БАГАЛІЯ В ХАРКІВСЬКОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ІНСТИТУТІ "НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ".....	68
О.Однороженко ПЕЧАТКИ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПИСІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ.....	70
О.М.Пантелей ЖИВОПИСНІ ТВОРИ ВІДОМИХ МАЙСТРІВ У ПРИВАТНИХ КОЛЕКЦІЯХ м. ХАРКОВА.....	72

Наукове видання

П'ЯТІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«Музей: історія і проблеми сьогодення»

Видавець: Харківський історичний музей, 61003, м. Харків,
вул. Університетська, 5

Редактор	Троянчук Л.А.
Відповідальний за випуск	Янковський А.А.
Набір та комп'ютерна верстка	Лола Ю.В.

Підп. до друку 3.12.99	Формат 60x84 1/16	Віддруковано на ризографі
Папір офсетний	Умов. друк. арк. 4,88	Обл. вид. арк. 5,25
Замовл. № 378	Тираж 100 прим.	Ціна договірна

ХДАДТУ, 61002, м. Харків, вул. Петровського, 25

Підготовлено та віддруковано у видавництві Харківського державного
автомобільно-дорожнього технічного університету